

Dāmodara Miśra, Maithila  
Vāṇībhūṣaṇam

PK  
875  
D35  
1903



काव्यमाला. ५.६४

श्रीदामोदरमिश्रविरचितं  
वाणीभूषणम् ।

मूल्यं आणकाः ।



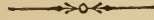
41 234  
2







KÂVYAMÂLÂ. 53.



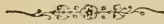
THE  
VÂNÎBHÛSHANA  
OF  
DÂMODARA MIS'RA.

EDITED BY  
PÂNDIT S'IVADATTA,

Head Pandit and Superintendent, Sanskrit Department,  
Oriental College, Lahore,

AND

KÂS'ÎNÂTH PÂNDURANG PARAB.



Second Revised Edition.



PRINTED AND PUBLISHED

BY

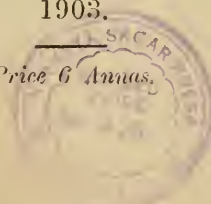
TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

PROPRIETOR OF JÂVAJÎ DÂDÂJÎ'S 'NIRNAYA-SÂGAR' PRESS.

BOMBAY.

1903.

Price 6 Annas.



*(Registered according to Act XXV of 1867.)*

(All rights reserved by the Publisher.)



1027307



काव्यमाला. ५३.

श्रीदामोदरमिश्रविरचितं  
**वाणीभूषणम् ।**

जयपुरमहाराजाश्रितमहामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाप्रसाददारक-  
केदारनाथकृपाङ्गीकृतशोधनकर्मणा शिवदत्तशर्मणा,  
मुम्बापुरवासिपरवोपाह्वपाण्डुरङ्गात्मजकाशीनाथ-  
शर्मणा च संशोधितः ।

द्वितीयं संस्करणम् ।

स च

मुम्बय्यां निर्णयसागराख्ययन्त्रालये तदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा  
प्राकाश्यं नीतम् ।

१९०३.

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा निर्णयसागरमुद्रायन्त्रालयाधिपते-  
रेवाधिकारः ।)

मूल्यं ६ आणकाः ।



# वाणीभूषणस्यानुक्रमणिका ।



विषयाः ।

पृष्ठे ।

विषयाः ।

पृष्ठे ।

## प्रथमः परिच्छेदः ।

## वृत्तानि ।

मङ्गलाचरणग्रन्थकरणप्रतिज्ञे	...	१
मात्राप्रस्ताररीतिः	...	२
षट्कलभेदनामानि	...	२
पञ्चकलभेदनामानि	...	२
चतुष्कलप्रस्तारे पञ्चानां गणानां नामानि	...	३
अन्तगुरुचतुष्कलनामानि	...	३
मध्यगुरुनामानि	...	३
आदिगुरुनामानि	...	३
त्रिकलप्रस्तारे गणत्रयनामानि	...	३
गुर्वादित्रिकलनामानि	...	३
त्रिलघुगणनामानि	...	३
गुरुनामानि	...	४
लघुनामानि	...	४
गणानां नामरूपाणि	...	४
गणानां देवताः	...	४
गणानां फलानि	...	४
मात्राणामुद्दिष्टम्	...	५
मात्राणां नष्टम्	...	५
वर्णोद्दिष्टम्	...	५
वर्णनष्टम्	...	५
वर्णमेरुः	...	५
मात्रामेरुः	...	५
वर्णपताका	...	६

गाथा	...	६
उपगीतिः	...	६
विगाथा	...	६
गीतिः	...	७
गाथिनी	...	७
सिंहिनी	...	७
स्कन्धकम्	...	७
दोहा	...	८
ललितम्	...	८
रोला	...	८
गन्धानकम्	...	९
चौपैया	...	९
घत्ता	...	९
घत्तानन्दः	...	९
नवपदम्	...	१०
प्रज्ञटिका	...	१०
अरिला	...	११
पादाकुलकम्	...	११
षट्पदम्	...	११
पद्मावती	...	१२
कुण्डलिका	...	१२
गगनाङ्गनम्	...	१३
द्विपदी	...	१३
खञ्जकम्	...	१३
शिखा	...	१४

विषयाः ।	पृष्ठे ।
माला ... ..	१४
चुलिआला ... ..	१४
सोरठा ... ..	१५
हाकलि ... ..	१५
मधुभार ... ..	१५
आभीरम् ... ..	१५
दुर्मिला ... ..	१६
रुचिरा ... ..	१६
दीपकम् ... ..	१६
सिंहविलोकितम् ... ..	१६
प्लवङ्गमम् ... ..	१७
लीलावती ... ..	१७
हरिगीता ... ..	१८
त्रिभङ्गी ... ..	१८
हीरम् ... ..	१८
जनहरणम् ... ..	१९
मदनगृहम् ... ..	१९
मरहटा ... ..	१९

## द्वितीयः परिच्छेदः ।

### एकाक्षरच्छन्दः ।

श्रीः ... ..	२०
--------------	----

### द्व्यक्षरच्छन्दः ।

कामः ... ..	२०
मधुः ... ..	२०
मही ... ..	२१
सारु ... ..	२१

### त्र्यक्षरच्छन्दः ।

ताली ... ..	२१
-------------	----

विषयाः ।	पृष्ठे ।
प्रिया ... ..	२१
शशी ... ..	२२
रमणः ... ..	२२
पाञ्चालम् ... ..	२२
मृगेन्द्रः ... ..	२२
मन्दरः ... ..	२३
कमलम् ... ..	२३

### चतुरक्षरच्छन्दः ।

तीर्णा ... ..	२३
धारि ... ..	२३
नगाणी ... ..	२४

### पञ्चाक्षरच्छन्दः ।

संमोहा ... ..	२४
हारी ... ..	२४
हंसः ... ..	२४
यमकम् ... ..	२५

### षडक्षरच्छन्दः ।

शेषा ... ..	२५
तिलका ... ..	२५
विमोहा ... ..	२५
चतुरंसा ... ..	२६
मन्थानम् ... ..	२६
शङ्खनारी ... ..	२६
सुमालती ... ..	२६
दमनकम् ... ..	२७

### सप्ताक्षरच्छन्दः ।

समानिका ... ..	२७
सुवासकम् ... ..	२७
करहन्धि ... ..	२७

विषयाः ।	पृष्ठे ।	विषयाः ।	पृष्ठे ।
शीर्षा ... ..	२८	दमनकम् ... ..	३४
<b>अष्टाक्षरच्छन्दः ।</b>		सेनिका... ..	३४
विद्युन्माला ... ..	२८	मालती ... ..	३४
मल्लिका... ..	२८	इन्द्रवज्रा ... ..	३५
प्रमाणिका ... ..	२८	उपेन्द्रवज्रा ... ..	३५
तुङ्गा ... ..	२९	उपजातिः ... ..	३५
कमलम् ... ..	२९	रथोद्धता ... ..	३५
माणवकक्रीडितकम् ... ..	२९	स्वागता ... ..	३६
अनुष्टुप् ... ..	२९	<b>द्वादशाक्षरच्छन्दः ।</b>	
<b>नवाक्षरच्छन्दः ।</b>		विद्याधारम् ... ..	३६
महालक्ष्मी ... ..	३०	भुजङ्गप्रयातम् ... ..	३६
सारङ्गी ... ..	३०	लक्ष्मीधरम् ... ..	३७
पाइत्ता ... ..	३०	तोटकम् ... ..	३७
कमलम् ... ..	३०	सारङ्गम् ... ..	३७
विम्बम् ... ..	३१	मौक्तिकदाम ... ..	३७
तोमरम् ... ..	३१	मोदकः... ..	३७
रूपामाली ... ..	३१	तरलनयनम् ... ..	३८
<b>दशाक्षरच्छन्दः ।</b>		सुन्दरी... ..	३८
संयुतका ... ..	३१	प्रमिताक्षरा ... ..	३८
चम्पकमाला ... ..	३२	<b>त्रयोदशाक्षरच्छन्दः ।</b>	
सारवती ... ..	३२	माया ... ..	३८
सुषमा ... ..	३२	तारकः ... ..	३९
अमृतगति ... ..	३२	कन्दः ... ..	३९
<b>एकादशाक्षरच्छन्दः ।</b>		पङ्कावलिः ... ..	३९
वन्धुः ... ..	३३	पुष्पिताग्रा ... ..	३९
सुमुखी... ..	३३	<b>चतुर्दशाक्षरच्छन्दः ।</b>	
दोधकम् ... ..	३३	वसन्ततिलका ... ..	४०
शालिनी ... ..	३३	चक्रम् ... ..	४०

विषयाः ।

पृष्ठे ।

## पञ्चदशाक्षरच्छन्दः ।

चामरम्	...	...	...	४१
मालिनी	...	...	...	४१
भ्रमरावली	....	...	...	४२
मनहंसम्	...	...	...	४२
शरभम्...	...	...	...	४२
निशिपालम्	...	...	...	४३

## षोडशाक्षरच्छन्दः ।

नराचम्	...	...	...	४३
नीलम्	...	...	...	४३
चञ्चला...	...	...	...	४४
ब्रह्मवृत्तम्	...	...	...	४४

## सप्तदशाक्षरच्छन्दः ।

पृथ्वी	...	...	...	४५
मालाधरः	...	...	...	४५
शिखरिणी	...	...	...	४५
मन्दाक्रान्ता	...	...	...	४६
हरिणी	...	...	...	४६

## अष्टादशाक्षरच्छन्दः ।

मञ्जीरा	...	...	...	४७
चर्चरी	...	...	...	४७
क्रीडाचन्द्रः	...	...	...	४७

विषयाः ।

पृष्ठे ।

## एकोनविंशत्यक्षरच्छन्दः ।

शार्दूलविक्रीडितम्	...	...	...	४८
चन्द्रम्	...	...	...	४८
धवलम्	...	...	...	४९

## विंशत्यक्षरच्छन्दः ।

शंभुः	...	...	...	४९
गीतिका	...	...	...	४९
गण्डका	...	...	...	५०

## एकविंशत्यक्षरच्छन्दः ।

स्रग्धरा	...	...	...	५०
नरेन्द्रः	...	...	...	५१

## द्वाविंशत्यक्षरच्छन्दः ।

हंसी	...	...	...	५१
------	-----	-----	-----	----

## त्रयोविंशत्यक्षरच्छन्दः ।

सुन्दरी	...	...	...	५२
---------	-----	-----	-----	----

## चतुर्विंशत्यक्षरच्छन्दः ।

दुर्भिला	...	...	...	५२
किरीटम्	...	...	...	५२

## पञ्चविंशत्यक्षरच्छन्दः ।

शालूरम्	...	...	...	५३
ग्रन्थगतसकलकृतसंख्या	...	...	...	५३
ग्रन्थसमाप्तिः	...	...	...	५३

# काव्यमाला ।

श्रीदामोदरमिश्रविरचितं  
वाणीभूषणम् ।

प्रथमः परिच्छेदः ।

राजत्कुञ्जरराजकृत्ति विमलोदञ्चदुकूलकृत्ति  
भ्राजद्भोगिफणामणि प्रविलसन्मुक्तामणिग्रामणि ।  
पादाम्भोजभुजङ्गफूत्कृत्ति रणन्मञ्जीरमञ्जुद्यति  
श्रेयो वः शिवशैलराजसुतयोर्देयादभिन्नं वपुः ॥ १ ॥  
सन्तीह यद्यपि महाकविसंप्रणीत-  
ग्रन्थास्तथापि मम वालिशताविलासः ।  
संपूर्णशारदविधावुदयं प्रपन्ने  
किं नाम नाभ्युदयमञ्चति तारकापि ॥ २ ॥  
अलसधियः प्राकृतमधि सुधियः केचिद्भवन्तीह ।  
कृतिरेषा मम तेषामातनुतादीषदपि तोषम् ॥ ३ ॥  
दीर्घदोषकुलोद्भूतदामोदर इति श्रुतः ।  
छन्दसां लक्षणं तेन सोदाहरणमुच्यते ॥ ४ ॥

१. अयं च दामोदरमिश्रो मैथिलज इति समाप्तिलेखतोऽवगम्यते. तत्रापि दीर्घघोषकुलो-  
त्पन्न इति चतुर्थश्लोकतोऽवगम्यते. समयश्च प्राकृतपिङ्गलव्याख्यात्रा लक्ष्मीनाथेन १६५७  
संवत्सरे निर्मितायां व्याख्यायामस्योल्लेखात्ततः प्राचीन इत्यवसीयते. २. अस्य ग्रन्थस्य  
पुस्तकचतुष्टयमस्माभिः समासादितम्. तत्र क-संज्ञकं २३ पत्रात्मकं संवत् १८३२ मध्ये  
लिखितं जयपुरराजगुरुभट्टश्रीलक्ष्मीदत्तानाम्, ख-संज्ञकं १५ पत्रात्मकं जयपुरराजगुरुभट्ट-  
श्रीश्रीनारायणपर्वणीकराणाम्, ग-संज्ञकं २६ पत्रात्मकं १७६२ संवत्सरे लिखितम्, घ-संज्ञकं  
२९ पत्रात्मकं महामहोपाध्यायपण्डितदुर्गाप्रसादशर्माणां संग्रहात्समासादितम्. ३. 'शश्व'  
क. ४. 'ग्रामणी' घ. ५. 'मभि' घ. ६. अयं श्लोको द्वितीयत्वेन लिखितो घ-पुस्तके.



संयोगिपूर्वं सविसर्गकं च दीर्घस्वरैः संगतमन्त्यगं वा ।

विद्यादनुस्वारसमन्वितं च गुर्वक्षरं वक्रमिह द्विमात्रम् ॥ ५ ॥

संयुक्तपूर्वोऽपि लघुः क्वचित्स्याद्वर्णस्तु प्रहादिगतो विभाषा ।

एँ ओ क्वचित्प्राकृतके लघू स्त इही तथा बिन्दुर्युते पठित्वा ॥ ६ ॥

टैठडढणेति गणाः स्युः षट्पञ्चचतुस्त्रियुग्ममात्राणाम् ।

तेषां त्रयोदशाष्टकपञ्चत्रिद्विभेदाः स्युः ॥ ७ ॥

(मात्राप्रस्ताररीतिः—)

प्रथमगुरोरधरे लघु दत्त्वा शेषं समानमितरेण ।

उद्धृतं गुरुलघु वा प्रस्तारः सर्वलघु यावत् ॥ ८ ॥

(षट्कलभेदनामानि—)

शिवशशिदिनपतिसुरपतिशेषाहिसरोजधातृकलिचन्द्राः ।

ध्रुवधर्मौ शालिकरः षण्मात्रे स्युस्त्रयोदश विभेदाः ॥ ९ ॥

(पञ्चकलभेदनामानि—)

इन्द्रासनमथ शूरश्चापो हीरश्च शेखरं कुसुमम् ।

अहिगणपापगणाविति पञ्चकलानां च नामानि ॥ १० ॥

सुनरेन्द्राधिपकुञ्जरपर्यायो मेघदन्तयोश्चापि ।

ऐरावततारापतिरित्यादिलघोश्च पञ्चमात्रस्य ॥ ११ ॥

पैक्षी विराण्मृगेन्द्रामृतवीणायक्षगरुडाख्याः ।

जोहलकमिति संज्ञा मध्यलघोः पञ्चमात्रस्य ॥ १२ ॥

१. 'संयोग' ख-घ. २. 'क्वचिल्लघुः स्या' ख. ३. 'प्रहादेः प्राक्क्वचित्' इति छन्दः-  
पीयूषसूत्रानुसारेण तु 'प्रहादिपरः' इत्येव पाठो भवेत् । अतएव तत्र "आदिशब्दात्  
'अल्पव्ययेन सुन्दरि ग्राम्यजनो मिष्टमश्नाति' इत्यत्र रीकारस्य, 'भ्रमति भ्रमरनारी  
कानने विप्रयुक्ता' इत्यत्र तीकारस्य च लघुत्वादित्यसिद्धिर्विध्या" इत्याद्युक्तम्. ४. 'एतत्'  
क-ग; 'एवं' ख. ५. 'लघूक्त' ग. ६. 'युगे' ग. ७. षट्कलष्टगणस्त्रयादेशविधः ।  
पञ्चकलष्टगणोऽष्टविधः । चतुष्कलो ढगणः पञ्चविधः । त्रिकलो ढगणस्त्रिविधः ।  
द्विकलो णगणो द्विविधः' इति समुदितार्थः. ८. 'द्वित्रि' ग. ९. 'शालिकरौ' घ.  
१०. 'दन्तमेघयो' क-ख-घ. ११. 'पक्षिविराड्मृ' क-ख-ग; 'पक्षिविडालमृ' घ.



विविधप्रहरणनामा पञ्चकलः पिङ्गलेनोक्तः ।

गजरथतुरगपदातिसंज्ञकः स्याच्चतुर्मात्रः ॥ १३ ॥

(चतुष्कलप्रस्तारे पञ्चानां गणानां नामानि—)

कर्णः स्याद्गुरुयुगलं गुर्वन्तः करतलो भवति ।

गुरुमध्यमः पयोधर इति विख्यातस्तृतीयोऽसौ ।

आदिगुरुर्वसुचरणं चतुर्लघुर्द्विजवरो ज्ञेयः ॥ १४ ॥

(अन्तगुरुचतुष्कलनामानि—)

करबाहोः पर्यायाः प्रहरणभुजयोरलंकाराः ।

वज्रं रत्नमिति स्युर्गुर्वन्तचतुष्कले संज्ञाः ॥ १५ ॥

(मध्यगुरुनामानि—)

अश्वगजमनुजपतयो वसुधापतिचक्रवर्तिगोपालाः ।

नायकपवनपयोधररज्जव इति मध्यगुरुसंज्ञाः ॥ १६ ॥

(आदिगुरुनामानि—)

तातपितामहदहनाः पदपर्यायाश्च गण्डवलभद्रौ ।

जैङ्घायुगलं रतिरित्यादिगुरोश्चतुष्कले संज्ञाः ॥ १७ ॥

(त्रिकलप्रस्तारे गणत्रयनामानि—)

ध्वजचिह्नचिरचिरालयतोमरतुम्बुरुकचूतमाला च ।

रसवासपवनवलया लघ्वादित्रिकलनामानि ॥ १८ ॥

(गुर्वादित्रिकलनामानि—)

तालपटहकरतालाः सुरपतिरानन्दतूर्यपर्यायाः ।

निर्वाणसमुद्रावपि गुर्वादित्रिकलनामानि ॥ १९ ॥

(त्रिलघुगणनामानि—)

ताण्डवसात्त्विकभावा नारी च त्रिकलनामानि ॥ २० ॥

१. अयं श्लोक एकादशत्वेनाङ्गीकृतः क-ग-घ-पुस्तकेषु. २. 'फणिपतिनृपतिभणितमि-  
ल्यादिगुरोः स्युश्चतुःकले संज्ञाः' ख; 'इत्यादि चतुष्कलसंज्ञा फणिराजनिर्दिष्टाः' घ.  
३. 'चूड' घ. ४. 'वसुवासवपवन' घ.

(गुरुनामानि—)

नूपुररसनाचामरकङ्कणमञ्जीरताटङ्काः ।

कुण्डलहारौ वलयं गुरुनामानीति कथितानि ॥ २१ ॥

(लघुनामानि—)

शरमेरुदण्डकनकं शङ्खरवौ रूपगन्धकुसुमानि ।

स्पर्शरसाविति संज्ञा मात्रामात्रस्य पिङ्गलेनोक्ताः ॥ २२ ॥

(गणानां नामरूपाणि—)

मगणस्त्रिगुरुस्त्रिलघुर्नगणो भगणादिगुरुर्यगणादिलघुः ।

गुरुमध्यगजो लघुमध्यगरः सगणोऽन्तगुरुस्तगणोऽन्तलघुः ॥ २३ ॥

(गणानां देवताः—)

महीजलानलान्तकाः स्वर्यमेन्दुपन्नगाः ।

फणीश्वरेण कीर्तिता गणाष्टकेऽष्ट देवताः ॥ २४ ॥

(गणानां फलानि—)

मः संपदं वितनुते नगणो यशांसि

श्रेयः करोति भगणो यगणो जयं च ।

देशाद्विवासयति जो रगणो निहन्ति

राष्ट्रं विनाशयति सस्तगणोऽर्थहन्ता ॥ २५ ॥

मैत्र्यं मगणनगणयोर्यगणभगणयोश्च भृत्यता भवति ।

औदास्यं जतगणयोररिभावः सगणरगणयोरुदितः ॥ २६ ॥

मित्रयोरुदिता सिद्धिर्जयः स्यान्मित्रभृत्ययोः ।

मित्रोदासीनयोर्न श्रीः स्यात्पीडा मित्रवैरिणोः ॥ २७ ॥

कार्यं स्यान्मित्रभृत्याभ्यां भृत्याभ्यां सर्वशासनम् ।

भृत्योदासीनयोर्हानिर्हाकारो भृत्यवैरिणोः ॥ २८ ॥

उदासीनवयस्याभ्यां क्षेम साधारणं फलम् ।

स्यादुदासीनभृत्याभ्यामस्वायत्तिस्तु सर्वशः ॥ २९ ॥

उदास्ताभ्यां फलाभावः परारत्योर्विरोधिता ।

शत्रुमित्रे फलं शून्यं स्त्रीनाशः शत्रुभृत्ययोः ॥

शत्रूदासीनयोर्हानिः शत्रुभ्यां नायकक्षयः ॥ ३० ॥

(मात्राणामुद्दिष्टम्—)

दत्त्वा पूर्वयुगाङ्कं गुरु शीर्षाङ्कं विलुप्य शेषाङ्के ।

अङ्कैरितोऽवशिष्टैः शिष्टैरुद्दिष्टमुद्दिष्टम् ॥ ३१ ॥

(मात्राणां नष्टम्—)

नष्टे कृत्वा कलाः सर्वाः पूर्वयुग्माङ्कयोजिताः ।

पृष्ठाङ्कहीनशेषाङ्कं येन येनैव पूर्यते ॥ ३२ ॥

परां कलामुपादाय तत्र तत्र गुरुर्भवेत् ।

मात्राया नष्टमेतत्तु फणिराजेन भाषितम् ॥ ३३ ॥

(वर्णोद्दिष्टम्—)

उद्दिष्टे वर्णोपरि दत्त्वा द्विगुणक्रमेणाङ्कम् ।

एकं लघुवर्णाङ्के दत्त्वोद्दिष्टं विजानीत ॥ ३४ ॥

(वर्णनष्टम्—)

नष्टे तु कल्पयेद्भागं समभागे लघुर्भवेत् ।

दैत्वैकं विषमे भागे कार्यस्तत्र गुरुर्भवेत् ॥ ३५ ॥

(वर्णमेरुः—)

कोष्ठमक्षरसंख्यातमन्त्याद्योरेकचिहितम् ।

शीर्षकोष्ठद्वयाङ्केन शून्यं कोष्ठं प्रपूरयेत् ॥ ३६ ॥

(मात्रामेरुः—)

द्वयं द्वयं समं कोष्ठं कृत्वान्त्येष्वेकमर्पयेत् ।

ऐकद्विकत्रिकचतुःक्रमेण प्रथमेष्वपि ॥ ३७ ॥

शीर्षाङ्कात्पराङ्काभ्यां शेषकोष्ठान्प्रपूरयेत् ।

मात्रामेरुरयं दुर्गः सर्वेषामतिदुर्गमः ॥ ३८ ॥

१. 'एकं विषमभागे तु दत्त्वार्थं गुरु कल्पयेत्' ग. २. 'भागः' क-ख-ग. ३. 'तेष्वे'  
घ. ४. 'एकद्विकत्रिकचतुः' क-ख-ग. ५. 'मपि' ग.

(वर्णपताका—)

अङ्कमुद्दिष्टवद्त्वा शेषे पूर्वानपासयेत् ।

एकैरेकगुरु ज्ञेयं द्वयं द्वाभ्यां त्रिभिस्तयम् ॥ ३९ ॥

एषा वर्णपताका कीर्तिपताकाहिराजस्य ।

एकैकमत्र मुक्त्वा ज्ञेया मात्रापताकापि ॥ ४० ॥

अथ वृत्तानि—

आदि तृतीये द्वादशदशाष्टमात्रा द्वितीयचरणे च ।

तुर्ये पञ्चदश स्युर्गाथेयं पिङ्गलेनोक्ता ॥ ४१ ॥

सप्त तुरगाः सदीर्घाः षष्ठे जगणो द्विजोऽथवा भवति ।

षष्ठं लघूत्तरदले विषमे जगणो न गाथायाः ॥ ४२ ॥

यथा—

उदितेऽर्धचन्द्रनिकरे प्रसरन्ति समन्ततोऽन्धकाराणि ।

घनपवनेऽपि लताया निस्पन्दत्वं सुमुखि चित्रम् ॥ ४३ ॥

इति गाथा ।

गाथोत्तरदलतुल्यं पूर्वदलं भवति यदि बाले ।

तामिह फणपतिभणितामुपगीतिं वर्णयन्ति जनाः ॥ ४४ ॥

यथा—

त्वद्दर्शनेदिवसावधि सावधि नो बाधते मदनः ।

क्षणमपि यामति, यामो दिवसति, दिवसास्तु कल्पन्ति ॥ ४५ ॥

इत्युपगीतिः ।

गाथा द्वितीयतुर्यौ पादौ भवतस्तु विपरीतौ ।

सेयं भवति विगाथा फणिनायकपिङ्गलेन संप्रोक्ता ॥ ४६ ॥

यथा—

वृन्दारण्यविहारी बलवनारीमनोहारी ।

गोपालीकरतालीर्नर्तनशाली पुनाति वनमाली ॥ ४७ ॥

इति विगाथा ।

१. 'मात्र' ख-घ; 'मेव' ग. २. 'नदर्शावधि' ग. ३. 'भवतो यथा च' ग; 'भवतो यदा च' ख. ४. 'वर्तन' क.

गाथाद्वितीयतुर्यावष्टादशमात्रकौ यदा भवतः ।

मात्राषष्टिशरीरा प्रोक्ता सा गीतिरिह हि फणिपतिना ॥ ४८ ॥

यथा—

अयि धृतिमोचन लोचन वद कथमुपयासि सविधमेणदृशः ।

निष्क्रान्तायामस्यां तव दुश्चरितेन भावि हृदि शल्यम् ॥ ४९ ॥

इति गीतिः ।

यैदि गाथातुर्यपदं विंशतिमात्रं च गाथिनी भवति ।

फणिपतिपिङ्गलभणितं तद्विपरीतं तु सिंहिनीवृत्तम् ॥ ५० ॥

यथा—

वन्दे रवीन्दुनयनं नवजलधररुचिमन्दिरारमणम् ।

नन्दानन्दनिदानं वृन्दारकवृन्दवन्दितपदाम्भोजम् ॥ ५१ ॥

इति गाथिनी ।

पैर्याप्ता जलधारा विरमति न च हन्त लोचने जलधारा ।

जग्मुः प्रसादमाशास्तदपि न मे जीवितस्याशा ॥ ५२ ॥

इति सिंहिनी ।

स्कन्धकमिति तत्कथितं यत्र चतुष्कलगणाष्टकेनार्धं स्यात् ।

तत्तुल्यमग्रिमदलं भवति चतुःषष्टिमात्रकशरीरमिदम् ॥ ५३ ॥

यथा—

अयमेति विमलविद्युत्करालकरवालविर्मलजलधरकालः ।

उद्यन्नवधनगर्जिततर्जितपथिकाङ्गनानिवहहृदयतलः ॥ ५४ ॥

इति स्कन्धकम् ।

षट्कलतुरगौ त्रिकलमपि विषमपदे विनिधेहि ।

समपादान्ते चैकैकलमिति दोहामवधेहि ॥ ५५ ॥

१. 'यथा' घ. २. प्राकृतपिङ्गलसूत्रे तु गाथिन्यां पूर्वार्धस्य त्रिंशन्मात्रत्वम्, उत्तरार्धस्य द्वात्रिंशन्मात्रत्वमभिधाय तद्विपरीतत्वं सिंहिन्यामुक्तम्. ३. अयमुदाहरणश्लोकः क-ग-पुस्तकयोस्तुलितः. ४. 'ललित' ख-घ. ५. त्रिकलस्य स्थान एककलमिति विषमे त्रयोदश, समे एकादश मात्रा दोहायां भवन्ति.

यथा—

चरणसरोरुहमस्तु हृदि मे वदने तव नाम ।

चक्षुषि रूपं यावदसु रमय मनो मम राम ॥ ५६ ॥

इति दोहा ।

द्विजवरयुगमिह रचय, त्रिलघुकगणमथ कलय, ।

सुललितकलितरसपदि, सरसिजमुखि भवति यदि ।

जगति विदितललितमिति, वरफणिपतिरिति वदति ॥ ५७ ॥

यथा—

प्रविचलकुवलयनयन, जलनिधिकृतवरशयन, ।

दितितनयनिवहदमन, शमनविविधभयशमन ।

मयि वरमुपनय सुचिर, मभिनवजलधररुचिर ॥ ५८ ॥

इति ललितम् ।

रोलावृत्तमवेहि नागपिङ्गलकविभणितं

प्रतिपदमिह चतुरधिककलविंशतिपरिगणितम् ।

एकादशमधि विरतिरखिलजनचित्ताहरणं

सुललितपदमदकारिविमलकविकण्ठाभरणम् ॥ ५९ ॥

यथा—

तरति पयोनिधिसलिलमयति गिरिशिखरशिखोपरि

विशति रसातलमटति यशस्तव सकलदिशः परि ।

गगनगमनमभिनयति समं शशिना श्रियमञ्चति

चित्रमिदं न तथापि भवन्तं भूप विमुञ्चति ॥ ६० ॥

इति रोला ।

दशसप्तवर्णमिह रचय प्रथमचरणं

द्वितीयमष्टादशकलितमतिहृदयहरणम् ।

ईदृशमुत्तरदलमपि हृदयसंधानकं

नागपतिपिङ्गलभणितमिति शृणु गन्धानकम् ॥ ६१ ॥



यथा—

गर्जति जलधरः परिनृत्यति शिखिनिवहो  
 नीपवनीमवधूय वहति दक्षिणगन्धवहः ।  
 दूरे दयितः कथय सखि किमिह हि करवै  
 प्रज्वालय दहनं झटिति शलभमनुकरवै ॥ ६२ ॥

इति गन्धानकम् ।

चौपैयावृत्तं त्रिंशन्मात्रं फणिपतिपिङ्गलगीतं  
 कुरु सप्ततुरङ्गमर्मतिहृदयंगममन्ते गुरुमुपनीतम् ।  
 यदि दशवसुरविभिश्छन्दोविद्धिः क्रियते यतिरभिरामं  
 सपदि श्रवणसमये नृपतिः कवये वितरति संसदि कामम् ॥ ६३ ॥

यथा—

कालियकुलगञ्जनदुरितविभञ्जनसज्जनरञ्जनकारी  
 गोवर्धनधारी गोपविहारी वृन्दावनसंचारी ।  
 हतदुर्जयदानवपालितमानवमुदिताखण्डलपाली  
 गोपालीनिधुवनसुखरसशाली भवतु मुदे वनमाली ॥ ६४ ॥  
 इति चौपैया ।

इह सप्तचतुष्कलगणनिर्मितपदं त्रिल[घु]विरामं भवति यदि ।  
 नागाधिपपिङ्गलभणितसुमङ्गलघत्तावृत्तमिति द्विपदि ॥ ६५ ॥

यथा—

हृदि तावदनेकः स्फुरति विवेकस्तपसि मनो नियतं भवति ।  
 यावन्नवहरिणीनयनातरुणीस्मितसुभगं न विलोकयति ॥ ६६ ॥  
 इति घत्ता ।

एतद्भेद एव—

एकादशविश्रामि तुरगविरामि यदि घत्तावृत्तं भवति ।  
 छन्दो घत्तानन्दमिदमानन्दकारि नागपतिरिति वदति ॥ ६७ ॥

यथा—

मधुरस्मितलवशांलि यदि वनमालिवदनकमलमवलोकये ।

अधरसुधारसधाम परमभिराममवलम्बे जीवितमये ॥ ६८ ॥

इति घत्तानन्दः ।

प्रथममुपनय रामकलत्रैयमहिगणेन सह दण्डमिति पैदानि विषमानि  
संचिनु

समपदे च षट्पञ्चवसुषट्कलमिहैदातनु ।

एवं पञ्च पदानि कुरु दोहामग्रे देहि

भुजगराजपिङ्गलभणितनवपदमेतदवेहि ॥ ६९ ॥

यथा—

विहर मानिनि मानमपहाय रमय रमणमतिशयितकपटकलहरैति  
किमु विनश्यसि

यौवनमिदमतिर्चपलं नदीजलगतिसमं न पश्यसि ।

अनुभव हरिपरिरम्भसुखमिति वक्ता वद कोऽपि

मुग्धे माधवमधि सपदि कुरु कारुण्यमितोऽपि ॥ ७० ॥

इति नवपदम् ।

चत्वारि चतुष्कलकानि धेहि तत्रापि जगणमन्ते निर्धेहि ।

भणिता फणिनायकपिङ्गलेन प्रज्झटिकेयं षोडशकलेन ॥ ७१ ॥

यथा—

रमते न मनः परितापधारि न मनागपि विरमति नयनवारि ।

यदवधि हरिणीदृक्पथमर्गामि तदवधि बाधाशतमनुभवामि ॥ ७२ ॥

इति प्रज्झटिका ।

छन्दसि षोडशकले विलासिनि प्रतिपदमन्ते यमकविलासिनि ।

अरिला नाम पयोधरधारिणि शेषे नियतलघुद्वयधारिणि ॥ ७३ ॥

१. 'शाशि' ख. २. 'त्रितय' ग-घ. ३. 'पादानि' क-ग. ४. 'शयितम्'  
क-घ. ५. 'रीति विधुमुखि' ख. ६. 'चपलमचलनदीजलगतिनसि' ख. ७. 'देहि'  
क. ८. 'विधेहि' क. ९. 'हरिणा' क. १०. 'अग कुटिलायां गतौ' इत्यस्य धातो  
रूपमेतत्. ११. 'अलिला' क-ख-ग.



यथा—

किं कीनाश पाशधर गर्जसि मासुपगम्य दास (?)भरमर्जसि ।

हरिचरणं शरणं न हि पश्यसि यन्नामश्रवणादपि नश्यसि ॥ ७४ ॥

इत्यरिला ।

अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं भुजगराजपिङ्गलपरिगणितम् ।

भवति सुगुम्फितषोडशकलकं वाणीभूषणपादाकुलकम् ॥ ७५ ॥

यथा—

मलयपवनहृतकुसुमपरागः परभृतनिभृतरणितवनभागः ।

चिरतरसंचितमानदुरन्तः कस्य न मुदमुपनयति वसन्तः ॥ ७६ ॥

इति पादाकुलकम् ।

षट्कलमादौ तदनु चतुस्तुरगं परिसंतनु

शेषे द्विकलं कलय चतुष्पदमेवं संचिनु ।

छन्दः षट्पदनाम भवति फणिनायकगीतं

रुद्रे विरतिमुपैति नृपतिसुखकरमुपनीतम् ।

उल्लालयुगलमत्र च भवेदष्टाविंशतिकलमितं

शृणु पञ्चदशे विरतिस्थितपठनादपि पण्डितजनहितम् ॥ ७७ ॥

यथा—

वामकरोदरकलितकमलसोदररुचिवदना

गुरुपुरतोऽपि तवैव नाम जल्पति गुरुमदना ।

भवदभिलिखनविशेषरभसपरिशेषितदिवसा

मुञ्चति चन्द्रभयेन रजनिमधि जीवितमपि सा ।

१. 'हासभरतर्जसि' घ. २. 'भर्जसि' ग. ३. 'लपितम्' क-ग; 'गणितम्' घ.  
४. 'भूपा' क-ख-ग. ५. 'स्थितं' क. ६. 'गुणिगणहितम्' क-ग. ७. 'राम' क.  
८. 'लपण' क. ९. 'निवेश' ग. १०. 'जीवन' क-ख-ग.

हृदि विनिहितभवदभिर्शरणरसरङ्गतरङ्गदनङ्गवति

भवदीयविलोकनमन्तरा न मनोरथसुखमनुभवति ॥ ७८ ॥

इति षट्पदम् ।

यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदकरपदकर्णद्विजविहिता

सा पञ्चावतिका विबुधसुमहिता जगणविरहिता सुकविहिता ।

इह दैशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमतफलाय तदा

फणिनायकपिङ्गलभणितसुमङ्गलरसिकमनःसंविहितमदा ॥ ७९ ॥

यथा—

विधुरेव विधुरयति मर्म निवृन्तति जनयति शर्म न नर्मसदः

चन्दनवनपवनो विकलयति मनो दलयति मदनो हृदयमदः ।

प्रियसखि मम नयनं पङ्कजनयनं कीर्तिसिंहधरणीरमणं

यदि मिलति विशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिसन्तरणम् ॥ ८० ॥

इति पञ्चावती ।

कुण्डलिका सा कैथ्यते प्रथमं दोहा यत्र

रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विर्मलं तत्र ।

प्रभवति विर्मलं तत्र पदं प्रति सुललितयमकम्

अष्टपदी सा भवति विविधैकविकौशलगमकम् ।

अष्टपदी सा भवति सुखितपण्डितमण्डलिका

कुण्डलिनायकभणिता विबुधैर्कर्णकुण्डलिका ॥ ८१ ॥

यथा—

तरणी भवसि निमज्जतो दुरितपयोनिधिवारि

दिशि दिशि विलसति तव यशो नवहिमरुचिरुचिधारि ।

नवहिमरुचिरुचिधारि महौऽपि न यस्य समानं

परवारण बलसिंह विदुषि वितरसि बहु दानम् ।

१. 'शरणे सारंगत' घ. २. 'मतौ सुख' घ. ३. 'विविध' ग. ४. 'दशभुवन' ग.  
५. 'कथिता' ग. ६. 'नियतं' क. ७. 'विमल' घ. ८. 'भणित' क-ख-ग. ९. 'कर्णे'  
क-ख-ग. १०. 'महौहिमोऽपि' घ. ११. 'गुरु' क-ग.

परवारण बलसिंह जयसि भुवि जंगदेकरणी

कीर्तिसिंह नृप जीव यावदमृतद्युतितरणी ॥ ८२ ॥

इति कुण्डलिका ।

षट्कलमादौ विरचय शेषे रगणविभूषितं

मध्ये नियमविहीनं द्वादशके यतिसंगतम् ।

फणिपतिपिङ्गलवर्णितं कविकुलहृदयरञ्जनं

पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिदं गगनाङ्गनम् ॥ ८३ ॥

यथा—

गिरिवरतनयाकुंचरसपातविमुद्रितलोचने

निद्राश्वसितसमीरणदूरदुरितभयमोचने ।

अतिबलविचलदसुरबलतारितसुरवरनायके

अनुगतजनतातारिणि मम नैतिरस्तु विनायके ॥ ८४ ॥

इति गगनाङ्गनम् ।

आदौ षट्कलसंगतमेतत्तदनु पञ्चचतुष्कलम् ।

गुर्वन्तं द्विपदी भवतीह हि विंशत्यष्टकलं दलम् ॥ ८५ ॥

यथा—

क्षणमपि मयि विनिधेहि विलासिनि मधुकरमदविमोचने ।

विषमायुधविषमायुधशासनविकले सुमुखि लोचने ॥ ८६ ॥

इति द्विपदी ।

द्विजवरनवगणमुपनय तदनु च विमल कमलदलमृदुलसुतनु रंगणमिह  
हि खञ्जके ।

द्विदलममलदलमिदमिति फणिवरनरपतिगदितमिदमतिशयगुणसुहृदय-  
सुरञ्जके ॥ ८७ ॥

- 
१. 'जयदे' ग. २. 'वर्णितक' ग-घ. ३. 'पञ्चविंशतिकल' ख. ४. 'कुंज' ग.  
५. 'रति' ग. ६. 'विलोचने' घ. ७. 'कमलसुत' घ. ८. 'नगणमिह ललितखञ्जके'  
घ. ९. 'ममलमति' क; 'ममलमिति' ग.

यथा—

गुरुतमसि मम मनसि घनरामय लघु शमय मनसिशयविशिखचयर्जनि  
तरुजमायताम् ।

अतिसुरभिकुटजमभिनिगदघनमदुपवनमुपनयतु हरिमिह तु स हृदि  
मलयजायताम् ॥ ८८ ॥

इति खञ्जकम् ।

द्विजवरमिह हि रसगुणितमुपनयतु तदनु जगणमवधेहि ।

स्वरगुणितमपरदलमपि कुरु वर फणिपतिमुखभणितरुचिरशिखेहि ॥ ८९ ॥

यथा—

नकुलवनमृदुपवनरयनिहतविरहिशतसुरभिरयमेति ।

दयिततमविरहि मम हृदयमतिपतति सखि यदि हतविधुरयमुदेति ॥ ९० ॥

इति शिखा ।

द्विजवरनवगणमतिशयसुरुचिरमिह कुरु

तदनु रगणमपि कलय कमलमुखि कर्णवच्छेषे ।

अपरदलं गाथाया मालावृत्तं विचित्रं तत् ॥ ९१ ॥

यथा—

खरनखरमुखदलितदितितनयकठिनहृदय-

रुधिरनिवहभवदभिषवसुखितमानसो हन्यात् ।

भवदंहो नरसिंहो दिविषत्संगोपसंयातः ॥ ९२ ॥

इति माला ।

दोहादलशेषे यदा पञ्चकलो विमलो हि विराजति ।

फणिपतिनृपतिः किल तदा चुलिआलामिह तामनुगायति ॥ ९३ ॥

१. 'जनितहृदयज' घ. 'जहृदयरुज' इति यथाकथंचित्संभवति. २. 'मुनि' क-ग.

३. 'मवर' घ. ४. 'शिखेहि' घ; 'शिखाहि' क. ५. 'निवह' ख; 'मिहर' घ. ६. 'नव-  
गणमिह' ख-ग-घ. ७. 'मालावृत्ते दादूटललितमपि करर्षे' इत्यधिकं घ-पुस्तके.

८. 'षत्सु महोपसंयातः' ख-घ; 'दिविषत्संगाहोपसंयातः' ग.

यथा—

स्मितपटुकपटविलोकितैरपहृतमानस पङ्कजलोचन ।

दृष्टिपथे भवितासि मम गोपवधूजनशोकविमोचन ॥ ९४ ॥

इति चुलिआला ।

तत्सोरठावृत्तममलमुरगपतिरिति वदति ।

तद्गोहाविपरीतमिह जनहृदि मुदमुपनयति ॥ ९५ ॥

यथा—

अभिनवजलधरनीलममलकमलदललोचनम् ।

सखि पश्यामि कदापि मधुमथनं भवमोचनम् ॥ ९६ ॥

इति सोरठा ।

द्विजगणसगणभगणकलिता भवति चतुर्दशकलकैलिता ।

अन्तगुरुमुपधाय यैदा हाकलिरेषा भवति तदा ॥ ९७ ॥

यथा—

कौमुदकुमुदवन्धुवदना स्मितपीयूषजनितमदना ।

चपलविलोचनजितहरिणी हरति न कस्य मनस्तरुणी ॥ ९८ ॥

इति हाकलि ।

सगणं निधाय जगणं विधाय ।

श्रुतिसौख्यधाम मधुभारनाम ॥ ९९ ॥

यथा—

अपि मुञ्च मानमवटौ बधान ।

भुजपाशकेन भयनाशकेन ॥ १०० ॥

इति मधुभार ।

एकादशकलधारि कविकुलमानसहारि ।

इदमाभीरमवेहि जगणमन्तर्मेधिधेहि ॥ १०१ ॥

यथा—

तरलनयनवलितेन मदमन्थरचलितेन ।

सुमुखि हृदयमभिलाषि सपदि न कस्य विलासि ॥ १०२ ॥

इत्याभीरम् ।

द्वात्रिंशन्मात्रं भवति पवित्रं फणिपतिजल्पितवृत्तवरं  
 दशवसुभुवनैर्यतिरत्र प्रभवति कविकुलहृदयानन्दकरम् ।  
 यद्यष्टचतुष्कलकलितसकलपदमिति दुर्मिलकानामधरं  
 नरपतिवरतोषण बन्दिविभूषण भुवनविदितसंतापहरम् ॥ १०३ ॥

यथा—

यमुनाजलकेलिविलोलविलोचनगोपीजनहृतवसनवरं  
 तटजातविशालतमालतरुणतरुदुर्गमशाखारोहपरम् ।  
 निजभुजमदमत्तभोजपतिमानससंभृतदम्भविनाशकरं  
 करचरणमयूखमुषितकमलं नम लीलामानुषवेषधरम् ॥ १०४ ॥  
 इति दुर्मिला ।

सप्तचतुष्कलकलितदलसकलमत्यहितकुण्डलरुचिरा ।  
 न कुरु पयोधरमिह फणिपतिवरभणितमिदं वृत्तं रुचिरा ॥ १०५ ॥

यथा—

कस्य तनुर्मनुजस्य सितासितसंगममधिविधितः पतिता ।  
 यस्य कृते करभोरु विषीदसि मिहिरातपनिहितेव लता ॥ १०६ ॥  
 इति रुचिरा ।

तुरगैकमुपधाय सुनरेन्द्रमवधाय ।  
 इह दीपकमवेहि लघुमन्तमधिधेहि ॥ १०७ ॥

यथा—

क्षणमात्रमति वल्गु जगदेतदति फल्गु ।  
 धनलोभमपहाय नम पद्मनयनाय ॥ १०८ ॥  
 इति दीपकम् ।

शृणु सिंहविलोकितवृत्तवरं वरयमकमनोहरचरणधरम् ।  
 धरणीपतिमानसमधिकलितं किल वेद चतुष्कलगणललितम् ॥ १०९ ॥



यथा—

दिवसाद्यवसादिततिमिरवनं वनजावलिवोधनिसर्गधनम् ।

धनदेन्द्रकृतान्तपाशिनमितं मितभुवनतलं नम दिवसकृतम् ॥ ११० ॥

इति सिंहविलोकितम् ।

पट्कलमादिगुरुं प्रथमं कुरु संततं

पञ्चकलं च ततोऽपि चतुष्कलसंगतम् ।

नायकमत्र चतुर्थमितो गुरुमन्तके

एकाधिकविंशतिः पुत्रङ्गमवृत्तके ॥ १११ ॥

यथा—

विष्णुविरञ्चिविभाकरवासववन्दितं

विस्मृतविषयविषादकमुनिजननन्दितम् ।

चञ्चलया तुलितं सुसुखं न हि कामये

शंकरपादसरोजरजः परिभावये ॥ ११२ ॥

इति पुत्रङ्गमम् ।

लघुगुरुवर्णनियमविरहितमिह हि सुकलय चतुष्कलमष्टगणं

द्वात्रिंशत्कलविरचितमिदमतिशयसहृदयहृदयदुःखहरणम् ।

लीलावतिका भवति च करकर्णद्विजगणभगणजगणकलिता

फणिनायकपिङ्गलविरचितमद्भुतवृत्तममलगुम्फनललिता ॥ ११३ ॥

यथा—

धेनुसहस्रमनुदिनमिह वितरसि द्विजनिवहे भुदमातनुषे

विश्रान्तिमिरदिनकर सपदि करकमलमपि लक्ष्मीवसतिं तनुषे ।

दोषापैनयनलब्धनिजसमुदयराजसुवलमप्यवलयसि रणे

त्वयि चलति चलति वसुधा वसुधाधिप कीर्तिसिंह धरणीरमणे ॥ ११४ ॥

इति लीलावती ।

१. 'मन्तिके' ग. २. 'सिद्' ग. ३. 'रिपु' ख घ. ४. 'दलनकरहस्तकुशेशयमपि' ख-घ. ५. 'दुरितविलयमिलितस्वजनोदयनृपराजवलयमवलयसि' घ.

इन्द्रासनं प्रथमं विसर्जय तदनु संचिनु षट्कलं  
 ननु तदनु पञ्चकलत्रयं किल कुरु विरामे कुण्डलम् ।  
 अष्टाधिकामिह विंशतिं च कलाः कलावति सुन्दरं  
 हरिगीतमिति हरिगीतकं वर वृत्तमतिरसमन्दिरम् ॥ ११५ ॥

यथा—

सखि बंभ्रमीति मनो भृशं जगदेव शून्यमवेक्ष्यते  
 परिभिद्यते मम हृदयमर्म न शर्म संप्रति वीक्ष्यते ।  
 परिहीयते वपुषा भृशं नलिनीव हिमैततिसंगता  
 रुदती परं वदतीति सा सुदती रतीशवशं गता ॥ ११६ ॥  
 इति हरिगीता ।

प्रथमं यदि दशमं वदति विरामं नदनु निकामं वसु वसुकं  
 वसु विमलतुरङ्गममतिहृदयंगमहृषितभुजंगमनृपतिलकम् ।  
 त्रिंशद्विकला संविहितविलासं सततनिवासं हृदयमुदो  
 मदमुदितभुजंगीमोहनरङ्गी वदति त्रिभङ्गीवृत्तमदः ॥ ११७ ॥

यथा—

विविधायुधमण्डितसंगरपण्डितरणदण्डितपाखण्डभटे  
 चण्डासुरखण्डिनि पुरहरमण्डिनि शशधरखण्डिनि वद्धजटे ।  
 भवसागरतारिणि दुर्गतिहारिणि मङ्गलकारिणि मयि सुचिरं  
 गिरिराजसुवासिनि शैलनिवासिनि शंभुविलासिनि देहि वरम् ११८  
 इति त्रिभङ्गी ।

वह्निटगणमन्त्यरगणमेव चरणशोभितं  
 पश्य सुदति नागनृपतिरत्र वदति नो हितम् ।  
 राजभजनकालपठन एव रटनरञ्जनं  
 हीरक इति नाम भवति काममवति सज्जनम् ॥ ११९ ॥

यथा—

ध्यानमटत साम पठत नाम रटत कैशवं  
 धर्ममयत शर्म भजत कर्म सृजत शैशवम् ।



द्वारभवनदाररमणसारचयनवासना

तावदयति नावतरति कालनृपतिशासना ॥ १२० ॥

इति हीरम् ।

लघुगुरुकनियमगतमिह फणिमणिमतमवगतमतिमुखनिगदपदं

दशवसुभवनैर्यतिरिहहि यदि भवति रसिकजनहृदयविहितमदम् ।

वसुविमलचतुष्कलगणहतगुणिगणचरणविरामाहितसगणं

क्वचिदपि गुरुसहितं भवति कविहितं छन्दः सुन्दरि जनहरणम् ॥ १२१ ॥

यथा—

उपगम्य निभृततरमभिनवजलधरसुभगसुदर्शनचक्रधरं

सखि कथय हृदयरुजमुरगराजभुजममलकमलदलनयनवरम् ।

अतिकुटिलकठिनहठमपनय मयि शठ दर्शनमपि न ददासि चिरा-

दचिरांशुलतासैदृशी नवयौवनकान्तिरचिरमिह रुचिरतरा ॥ १२२ ॥

इति जनहरणम् ।

प्रथमं कुरु षट्कलमन्ते कुण्डलमिह मध्ये वसुतुरगधरं

संतापहरं दशवसुभुवनाष्टभिरत्र चरणमभिभवति विरामो यदि ललितम् ।

कविवलयहितं फणिनायकभणितं जगणविरहितं चत्वारिंशत्कलवितं

भुवने वृत्तं महितं रसनिवहं तन्मदनगृहं नरपतिसंसदि लब्धपदं गुरुशोकगदम्

यथा—

विरहानलतप्ता सीदति सुप्ता रचितनलिनदलतल्पतले मरकतविमले

करकलितकपोलं गलितनिचोलं नयति सततरुदितेन निशामनिमेषदृशा ।

न सखीमभिनन्दति रुजमनुविन्दति निन्दति हिमंकरकरनिकरं परितापकरं

मनुते हृदि भारं मुक्ताहारं दिवसनिशाकरदीनमुखी जीवितविमुखी ॥ १२४ ॥

इति मदनगृहम् ।

आदौ कुरु षट्कलमत्र चतुष्कल पञ्चानन्दमितोऽपि

दशवस्वेकादश भवति विरतिवशमधिकशुचामवलोपि ।

१. 'दवति' क. २. 'जगण' ख-घ. ३. 'सुदृशी' ग. ४. 'कलितम्' ख-ग.  
५. 'हिमकरनिकरं' ग. ६. 'मप' ग.

विंशति नवसंख्यं कविकुलसंख्यं वन्दितगुणगणकोटि

मरहट्टावृत्तं किल जयकृत्ये कृतरिपुविनतकरोटि ॥ १२५ ॥

यथा—

अभिमतधनदाता सिद्धिविधाता जगदन्तरगतशील

दुरितद्रुमदाही विश्वविगाही कल्पक्षयकृतलील ।

भुवनत्रयवन्दित गिरिजानन्दित हरशिरसि स्थिरवास

दह हुतवह पापं देहि दुरापं वसुहततिमिरविलास ॥ १२६ ॥

इति मरहट्टा ।

इति श्रीदामोदरमिश्रविरचिते वाणीभूषणे मात्रावृत्तं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।

द्वितीयः परिच्छेदः ।

अथैकाक्षरच्छन्दः—

यद्गौः ।

सा श्रीः ॥ १ ॥

यथा—

विष्णुम् ।

वन्दे ॥ २ ॥

इति श्रीः ।

अथ द्व्यक्षरच्छन्दः—

यस्मिन्हारौ ।

कामः स स्यात् ॥ ३ ॥

यथा—

कल्याणं वः ।

शुभुर्देयात् ॥ ४ ॥

इति कामः ।

द्विकलधु ।

मधुरिति ॥ ५ ॥

यथा—

रतिमय ।

वरतनु ॥ ६ ॥

इति मधु ।

लघुश्च गुः ।

मही स्मृता ॥ ७ ॥

यथा—

हरोऽस्तु मे ।

मनोमुदे ॥ ८ ॥

इति मही ।

हारलश्च ।

धारि सारु ॥ ९ ॥

यथा—

कृत्यवस्तु ।

सिद्धमस्तु ॥ १० ॥

इति सारु ।

अथ त्र्यक्षरच्छन्दः—

ताली सा निर्दिष्टा ।

उद्दिष्टो मो यत्र ॥ ११ ॥

यथा—

ज्ञानी ते जानीते ।

सारूप्यं वैरूप्यम् ॥ १२ ॥

इति ताली ।

जोहलं दृश्यते ।

सा प्रिया कथ्यते ॥ १३ ॥

यथा—

नौमि तं पालकम् ।  
देवकीबालकम् ॥ १४ ॥

इति प्रिया ।

नरेन्द्रो यदा स्यात् ।  
शशी कथ्यते तत् ॥ १५ ॥

यथा—

जनानन्दकन्दः ।  
श्रिये स्तान्मुकुन्दः ॥ १६ ॥

इति शशी ।

सगणो रमणः ।  
कविना कथितः ॥ १७ ॥

यथा—

धनदो धनदः  
भवतो भवतात् ॥ १८ ॥

इति रमणः ।

कर्णेन गन्धेन ।  
पाञ्चालमाख्याहि ॥ १९ ॥

यथा—

शर्माणि सर्वाणि ।  
देयानि शर्वाणि ॥ २० ॥

इति पाञ्चालम् ।

नरेन्द्रमुदेहि ।  
मृगेन्द्रमवेहि ॥ २१ ॥

१. 'गोपा' ख. २. 'दारकम्' ग. ३. 'दण्डेन' ख. ४. 'रुद्राणि' ख-घ. ५. 'पयो-  
धरधारि' ख-घ.

यथा—

कवीन्द्रहितानि ।

नरेन्द्रगृहाणि ॥ २२ ॥

इति मृगेन्द्रः ।

चञ्चति भो यदि ।

मन्दरमञ्चति ॥ २३ ॥

यथा—

शं कुरु शंकर ।

वैरिभयंकर ॥ २४ ॥

इति मन्दरः ।

कमलमयत ।

नगणमवत ॥ २५ ॥

यथा—

मयि पुरहर ।

शमिह वितर ॥ २६ ॥

इति कमलम् ।

अथ चतुरक्षरच्छन्दः—

यस्मिन्वृत्ते कर्णः कर्णः ।

वेदैर्वर्णैः सा स्यात्तीर्णा ॥ २७ ॥

यथा—

वंशीवादैर्दत्तोन्मादैः ।

हृत्वा चेतः कासौ यातः ॥ २८ ॥

इति तीर्णा ।

यत्तु पक्षिदण्डलक्षि ।

वेदवर्णधारि धारि ॥ २९ ॥

१. 'वृथा विलपामि । हरिं न भजामि ॥' ख-घ. २. 'छन्दसि' ख. ३. 'मयतु' ख-घ.  
 ४. 'मिहतु' ख-घ. ५. 'लब्ध्वा तु त्वत्पादानन्तः । आमोदन्ते नित्यं सन्तः ॥' क-ग.

यथा—

राम राम राम राम ।  
सारमेतदेव नाम ॥ ३० ॥

इति धारि ।

द्वितुर्यके गुरुर्यदा ।  
नगाणिका भवेत्तदा ॥ ३१ ॥

यथा—

पयोधिजालमीक्ष्यते ।  
धवैव तेन लक्ष्यते ॥ ३२ ॥

इति नगाणी ।

अथ पञ्चाक्षरच्छन्दः—

द्वौ कर्णौ हारः संमोहा सारः ।  
वर्णाः पञ्चैवं नागाधीशोक्ताः ॥ ३३ ॥

यथा—

दूरं याताली घोरा वन्याली ।  
कृष्णो मायावी निर्वेदो भावी ॥ ३४ ॥

इति संमोहा ।

आद्यन्तकर्णाः पञ्चैव वर्णाः ।  
लघ्वेकहारी वाच्यः स हारी ॥ ३५ ॥

यथा—

कंसादिकेतुं धर्मैकसेतुम् ।  
इन्दीवराभं वन्देऽञ्जनाभम् ॥ ३६ ॥

इति हारी ।

पिङ्गलदृष्टो भादिविशिष्टः ।  
कर्णयुतोऽसौ भामिनि हंसः ॥ ३७ ॥

यथा—

एति वसन्ते याति दिगन्ते ।

किं सखि कान्तः कोऽपि कृतान्तः ॥ ३८ ॥

इति हंसः ।

नगणमनु द्विलघु कुरु ।

फणिभणितयमकमिति ॥ ३९ ॥

यथा—

विषमतरविषमशर ।

प्रहर मयि न चिरमयि ॥ ४० ॥

इति यमकम् ।

अथ षडक्षरच्छन्दः—

एषा वर्णेः षड्भिः प्रोक्ता छन्दोविद्धिः ।

सर्वे वर्णा यस्यां दीर्घाः शेषा सा स्यात् ॥ ४१ ॥

यथा—

किं कुर्यां मे कान्तः सख्यं कर्तुं भ्रान्तः ।

दुःखैः स्वान्तं पूर्णं यात प्राणास्तूर्णम् ॥ ४२ ॥

इति शेषा ।

सखि सद्वितयं भवतीह यदा ।

रसवर्णपदा तिलकेति तदा ॥ ४३ ॥

यथा—

वनमालिकथा सकलालि वृथा ।

पुनरेति कथं मम दृष्टिपथम् ॥ ४४ ॥

इति तिलका ।

यत्र पादद्वयं दृश्यते रद्वयम् ।

नागराजोदिता सा विमोहा मता ॥ ४५ ॥

१. 'किं वा कुर्यां हे हो नैवायातः कान्तः । व्योमाग्नैः संपूर्णं' ख-घ. २. 'व्योमाग्नैः संवर्ते' ग. ३. 'सगणद्वितयं' ख-घ. ४. 'यत्र पक्षिद्वयं दृश्यते सुन्दरम् । सर्पराजो' ख-घ. ५. 'विजोहा' ख-घ.

यथा—

पर्वते पर्वते किं न सन्त्यापगाः ।  
सर्वतो वर्तते नैव दैवापगा ॥ ४६ ॥

इति विमोहा ।

द्विजवरकर्णाविह रसवर्णा ।  
भवति यदा सा किल चतुरंसा ॥ ४७ ॥

यथा—

जय जय विष्णो त्रिभुवनजिष्णो ।  
अपनय दुःखं प्रवितर सौख्यम् ॥ ४८ ॥

इति चतुरंसा ।

कर्णध्वजानन्दमाधाय नित्यं च ।  
वर्णे रसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ ४९ ॥

यथा—

शीतांशुवक्त्राय पाथोजनेत्राय ।  
वन्दस्व नन्दस्य भव्याय पुत्राय ॥ ५० ॥

इति मन्थानम् ।

ध्वजानन्दकर्णाः षडेवात्र वर्णाः ।  
वृन्धानन्दकारी भवेच्छङ्खनारी ॥ ५१ ॥

यथा—

स्फुरद्गोपनारीपरीरम्भकारी ।  
हरिः पातु वृन्दावनाभ्यर्णचारी ॥ ५२ ॥

इति शङ्खनारी ।

यदा जगणद्वि भवेदमलद्यु ।  
फणी वितनोति सुमालतिकेति ॥ ५३ ॥

१. इतः प्राक् 'आलि वंशीधरे कामकेलीपरे । किं मया साधितं मौनमारोपितम् ॥ पुनः' इत्यधिकं ख-घ. २. 'वर्णैः' ख-घ. ३. 'रंशा' ख-घ. ४. इतः प्राक् 'तव रतिशाली यदि वनमाली । विविधविलासे साखि किमुदासे ॥ पुनः' इत्यधिकं ख-घ. ५. 'सानन्द' क-ग. ६-७. 'धारी' ख-घ.



यथा—

मनोजशरेण विषण्णतरेण ।

अवादि न तेन भवद्वयितेन ॥ ५४ ॥

इति सुमालती ।

द्विगुणनगणमिह वितनुहि ।

दमनकमिदमिति गदति हि ॥ ५५ ॥

यथा—

सुवचनमिह भृशमुपनय ।

सुमुखि मदनरुजमपनय ॥ ५६ ॥

इति दमनकम् ।

अथ सप्ताक्षरच्छन्दः—

हारमेरुणा यदा संकुला भवेत्सदा ।

सप्तवर्णसंगता सा समानिका मता ॥ ५७ ॥

यथा—

पद्मचारुचक्षुषा नीलनीरजत्विषा ।

आलि मन्मनो हृतं वंशनादमोहितम् ॥ ५८ ॥

इति समानिका ।

द्विजगणमाहर भगणमुपाहर ।

भणति सुवासकमिति गुणिनायक ॥ ५९ ॥

यथा—

गिरिवरनन्दिनि दुरितनिकैन्दिनि ।

विहितनैतौ मयि कुरु करुणामयि ॥ ६० ॥

इति सुवासकम् ।

द्विजगणमेवेहि जगणमनुदेहि ।

विविधरसस(सि)ञ्चि भवति करहञ्चि ॥ ६१ ॥

१. 'सरभसमिह दृशमुपनय' ख-घ. २. 'निर्मिता' ख-घ. ३. 'नीरद' ख-घ.  
 ४. 'वाद' ख-घ. ५. 'निकृन्तनि' ग. ६. 'तनौ' ग.

यथा—

रचय रुचिराणि सुमुखि वचनानि ।  
नयनमपिधेहि शयनतलमेहि ॥ ६२ ॥

इति करहन्त्रि ।

उक्ता वर्णाः सप्तास्यां सर्वे दीर्घाः स्युर्यस्याम् ।  
एषा शीर्षा निर्दिष्टा केषां हर्षं नादेष्टा ॥ ६३ ॥

यथा—

दृष्टः कृष्णः कालिन्दीतीरे गोगोपानन्दी ।  
वेणुकाणैरुत्कानां चेतोहर्ता गोपीनाम् ॥ ६४ ॥

इति शीर्षा ।

अथाष्टाक्षरच्छन्दः—

उक्ता यस्यामष्टौ वर्णाः पादे पादे सर्वे दीर्घाः ।  
विश्रामः स्यात्तुर्ये तुर्ये सा विद्युन्माला निर्दिष्टा ॥ ६५ ॥

यथा—

आगामिन्यो नो यामिन्यो या या याता भूयो भूयः ।  
अभ्रच्छायावत्तारुण्यं मानेनानेन स्यात्किं ते ॥ ६६ ॥

इति विद्युन्माला ।

हारशङ्खकक्रमेण मण्डिताष्टवर्णकेन ।  
वर्णिता कुतूहलेन मल्लिकेति पिङ्गलेन ॥ ६७ ॥

यथा—

वेदवेदिर्वालखिल्यनारदादिसंस्तुताय ।  
अस्तु मे नतिः सदैव विश्वरूपभावितैव ॥ ६८ ॥

इति मल्लिका ।

प्रसूनकुण्डलक्रमैरिहाष्टवर्णविभ्रमैः ।

भुजंगराजवर्णिता प्रमाणिकेति सा मता ॥ ६९ ॥

१. नोदिष्टा' ख-घ. २. 'गोपाला' ख-घ. ३. 'द्वैर्वेदैः' ख-घ. ४-५. 'विद्वन्माला'  
ख-घ. ६. 'वास' ग. ७. 'तुभ्यमम्बुजप्रियाय' ख-ग-घ.

यथा—

प्रयाहि दूति सत्वरं न ते वचोऽतिसुन्दरम् ।

इतोऽप्युदेति पश्चिमे कुलव्रतव्ययो न मे ॥ ७० ॥

इति प्रमाणिका ।

द्विगुणनगणकर्णैः सुललितवसुवर्णैः ।

रसिकविहितरङ्गा प्रभवति किल तुङ्गा ॥ ७१ ॥

यथा—

विहरसि मम चित्ते मदनविशिखकृत्ते ।

न नयनविषयत्वं व्रजसि तदपि मे त्वम् ॥ ७२ ॥

इति तुङ्गा ।

द्विजवरगणान्वितं जगणगुरुसंगतम् ।

फणिनृपतिजल्पितं कमलमिति कल्पितम् ॥ ७३ ॥

यथा—

विहरति विलासिनीपरिषदि हरिर्वने ।

इति वदति राधिका निजसहचरीजने ॥ ७४ ॥

इति कमलम् ।

भादिगणं कर्णधरं सान्तमिदं वृत्तवरम् ।

पन्नगराजेन कृतं माणवकक्रीडितकम् ॥ ७५ ॥

यथा—

कोकवधूशोकहरं पद्मवनीबोधकरम् ।

गाढतमोनाशकरं नौमितरामुष्णकरम् ॥ ७६ ॥

इति माणवकक्रीडितकम् ।

लघु स्यात्पञ्चमं यत्र गुरु षष्ठं तु सप्तमम् ।

द्वितुर्यपादयोर्ह्रस्वमष्टाक्षरमनुष्टुभम् ॥ ७७ ॥

यथा—

हृदयं मदयन्त्येते मदोन्मत्ताः शिलीमुखाः ।

विषाक्ताः पुष्पधनुषो मूर्ता इव शिलीमुखाः ॥ ७८ ॥

इत्यनुष्टुप् ।

अथ नवाक्षरच्छन्दः—

दृश्यते पक्षिराजत्रयं यत्र वृत्ते मनोहारके ।

संततं पिङ्गलेनोदिता सा महालक्ष्मिका कीर्तिता ॥ ७९ ॥

यथा—

नौमि युष्मत्पदाम्भोरुहं चण्डकीनाशपाशापहम् ।

शेषचूडामणीरञ्जितं देवराजादिभिर्वन्दितम् ॥ ८० ॥

इति महालक्ष्मी ।

द्विजवरकर्णौ सगणं विरचय यस्याश्चरणम् ।

जगदभिरामं हितया भवति हि सारङ्गिकया ॥ ८१ ॥

यथा—

प्रमणत राधारमणं नृगनृपबाधाशमनम् ।

असुरमदापाहरणं यदुकुलचूडाभरणम् ॥ ८२ ॥

इति सारङ्गी ।

आदौ कर्णद्वयललितं कृत्वा विप्रं गुरुसहितम् ।

तद्वृत्तं पिङ्गलभणितं पाङ्क्तेति श्रवणहितम् ॥ ८३ ॥

यथा—

भ्रामं भ्रामं भुवनतलं दर्श दर्श जगदखिलम् ।

भूयो भूयः परिगणितं विष्णोर्नाम श्रयत हितम् ॥ ८४ ॥

इति पाङ्क्ता ।

द्विजवरयुगलयुतं कलय गुरु विरतिगम् ।

भणति फणिपतिरिदं कमलमिति रतिपदम् ॥ ८५ ॥

यथा—

सजलजलधरनिभं भुवनतलकृतशुभम् ।

विनिहतवलिनरकं नमत मधुमथनकम् ॥ ८६ ॥

इति कमलम् ।

नगणकरगन्धकर्णं भवति नववर्णपूर्णम् ।

फणिवदनभूषणं यद्भवति किल विम्बमेतत् ॥ ८७ ॥

यथा—

कपटकृतगोपवेषः शयनवरभूतशेषः ।

जयति कृतनन्दहर्षो गिरिविधृतवातवर्षः ॥ ८८ ॥

इति विम्बम् ।

प्रथमं करं विनिधाय जगणद्वयं च निधाय ।

इति तोमरं सुखकारि कविराजवक्रविहारि ॥ ८९ ॥

यथा—

सखि मादके मधुमासि व्रज सत्वरं किमिहासि ।

सह तेन किं विहरामि किमु पावकं प्रविशामि ॥ ९० ॥

इति तोमरम् ।

चत्वारोऽस्मिन्कैर्णा जायन्ते छन्दस्येकं हारं कुर्वन्ते ।

रैन्द्रा वर्णाः पादे राजन्ते रूपामालीवृत्तं तत्कान्ते ॥ ९१ ॥

यथा—

हत्वा शत्रुं नृत्यन्ती चण्डं सा चण्डी वः कल्याणं कुर्यात् ।

देवेन्द्राद्याः प्रीत्या संप्राप्ताः संसेवन्ते यत्पादाम्भोजम् ॥ ९२ ॥

इति रूपामाली ।

अथ दशाक्षरच्छदः—

सगणं पुरः कुरु शोभितं जगणद्वयं गुरुसंचितम् ।

फणिनायकेन निवेदिता भवतीह संयुतका हिता ॥ ९३ ॥

१. 'कुरु' ख-घ. २. 'ऽस्याः' घ. ३. 'वर्णा' ख. ४. 'भव्या' ख-घ. ५. 'प्रीताः' ख. ६. 'संगतम्' ख-घ. ७. 'संघतिका' ख; 'संगतिका' घ.

यथा—

अवधेहि किञ्चिदनुत्तरं प्रवदामि ते नृप सत्वरम् ।  
तव दिक्षु कीर्तिविलासिनी प्रतिभिक्षुगेहनिवासिनी ॥ ९४ ॥  
इति संयुतका ।

पादविराजन्नूपुरयुग्मा कुण्डलशोभासङ्गिसुकर्णा ।  
शङ्खवती हारद्वयपूर्णा चम्पकमाला भाति सुवर्णा ॥ ९५ ॥

यथा

आलि कुलभ्रष्टाहमधन्या हन्तु च मामेषा रविकन्या ।  
नन्दकुमारो निर्गतशङ्कः संप्रति भावी कोऽपि कलङ्कः ॥ ९६ ॥  
इति चम्पकमाला ।

दीर्घलघुद्वयभद्विगणा हारविराजिचतुश्चरणा ।  
पिङ्गलनागमते भणिता सारवती कविसार्थहिता ॥ ९७ ॥

यथा—

माधवमानय मत्सविधं किं सखि चिन्तय मित्रवधम् ।  
यन्न करिष्यसि मत्प्रणयं नो गमयापि तदा समयम् ॥ ९८ ॥  
इति सारवती ।

कर्णो द्विलघुः कर्णो भगणः शेषे गुरुणा पूर्णश्चरणः ।  
यस्यां भविता बाले परमा सैषा सुषमा दीर्घ्यत्सुषमा ॥ ९९ ॥

यथा—

एणीनयने केलीकलहे प्रेयान्वद किं किं नो कुरुते ।  
धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखवत्स्वान्ते मनुते ॥ १०० ॥  
इति सुषमा ।

नगणपयोधररुचिरा कुसुमविराजितसुकरा ।  
वसुलघुदीर्घयुगलका भवति सखेऽमृतगतिका ॥ १०१ ॥

१. 'सखि गोपवेषविहारिणं शिखिपिच्छचूडविधारिणम् । मधुसुन्दराधरशालिनं ननु कामये वनमालिनम् ॥' क. २. 'सुवर्णा' क-ग-घ. ३. 'हन्त भवद्वन्या रविकन्या' ख-घ. ४-५. 'हारक्ती' घ. ६. 'तृप्यत्सुखमा' ख-ग. ७. 'अमृततिलका' घ.



यथा—

अभिसरति प्रतिभवनं मलयजैः सततगतिः ।

अभिलषति प्रियवचना श्रमसलिलं विरमयितुम् ॥ १०२ ॥

इत्यमृतगतिः ।

अथैकादशाक्षरच्छन्दः—

भत्रयसंगतशोभितकर्णः शुद्धसुसंगतपङ्क्तिकर्णः ।

पन्नगराजनिवेदितवन्धू राजति भूपतिसंसदि बन्धुः ॥ १०३ ॥

यथा—

भक्षितवासरनायकचन्द्रः कामिसमूहसमाहिततन्द्रः ।

दर्शितलोलतडित्करवालः सोऽयमुपैति घनागमकालः ॥ १०४ ॥

इति बन्धुः ।

परिकलयादिलघुद्वितयं कुरु विमलं सगणत्रितयम् ।

प्रभवति शेषसहस्रमुखीविनिगदितेह तदा सुमुखी ॥ १०५ ॥

यथा—

कलयसि चन्दनमिन्दुकरं मृदुपवनं परितापकरम् ।

प्रियविरहेण तैवेति दशा कथमपयातु वसन्तनिशा ॥ १०६ ॥

इति सुमुखी ।

भत्रितयं यदि कर्णसमेतं पिङ्गलनागसुभाषितमेतत् ।

पण्डितमण्डलसंहतचित्तं भामिनि भावय दोधकवृत्तम् ॥ १०७ ॥

यथा—

एतदुपैति घनं घनजालं निर्दलदिन्द्रमणीरुचिकालम् ।

फुल्लकदम्बलसद्गनमालं पान्थवधूजनदर्शितकालम् ॥ १०८ ॥

इति दोधकम् ।

कृत्वा कर्णौ मण्डितौ कुण्डलेन शङ्खं हारं नूपुरं रावयुक्तम् ।

धृत्वा युग्मं चामरं चावभाति शालिन्येषा प्रेयसी पिङ्गलस्य ॥ १०९ ॥

१. 'जनिं' क; 'जनि' ख; 'जनिः' घ. २. 'वचनश्रम' ख; 'वदना' घ. ३. 'एक' क-ख-ग. ४. 'नवाभिदले कथमपि यातु रमण्यतिले' घ.



यथा—

आरभ्यन्ते शर्मकर्माणि नूनं प्राज्ञैर्लोकैर्वाच्यतामात्रभीतैः ।

तन्निष्पत्तौ वासुदेवः प्रमाणं को वा वक्ता कार्यकर्ताहमस्मि ॥ ११० ॥

इति शालिनी ।

द्विजवरगणयुगममलं तदनु च कलय करतलम् ।

फणिपतिवरपरिकलितं दमनकमिदमतिललितम् ॥ १११ ॥

यथा—

प्रणमत मधुरिपुचरणं भवजलनिधिपरितरणम् ।

अभिनवकिसलयरुचिरं सुरपतिकृतनति सुचिरम् ॥ ११२ ॥

यथा वा—

प्रणमत मुनिजनशरणं भवजलनिधिपरितरणम् ।

अमलकमलसमचरणं सुरपतितरुवरहरणम् ॥ ११३ ॥

इदं च प्राकृतेनापि पठितुं शक्यते ।

जहा—

पणमह मुणिअणसरणं भवजलणिहिपरितरणम् ।

अमलकमलसमचरणं सुरवडतरुवरहरणम् ॥ ११४ ॥

इति दमनकम् ।

हारशङ्खकुण्डलेन मण्डिता या पयोधरेण वीणयाङ्किता ।

रूपनूपुरेण चातिदुर्लभा सेनिका भुजङ्गराजवल्लभा ॥ ११५ ॥

यथा—

सायुधाष्टबाहुराजिमण्डिता रक्तबीजरक्तपानपण्डिता ।

चण्डमुण्डशुम्भदम्भखण्डिका मङ्गलानि नो ददातु चण्डिका ॥ ११६ ॥

इति सेनिका ।

आदौ चत्वारोऽस्यां कर्णा दृश्यन्ते शेषे यस्या रौमा हारा रौजन्ते ।

रुद्रैर्वर्णाः पादे पादे संख्याता मालत्येषा वाणीभूषा विख्याता ॥ ११७ ॥

१. 'कृत्य' ग-घ. २. 'मण्डनेन' क-ख-ग. ३. 'रेण चान्त्य अङ्किता' क-ख-ग.

४. 'वामा' क-ख-ग. ५. 'जायन्ते' क-ख-ग. ६. 'वर्णैः' ग. ७. 'संख्याता' ख.

यथा—

पायान्मायामीनो लीलः कल्पान्ते प्राग्दिकक्षोणीभर्तुः पाणिक्रोडे यः ।  
व्याप्ताम्भोधिस्तस्मिन्काले लीलाभिः सम्यक्सर्वौषध्यो यत्पृष्ठेऽतिष्ठन् ११८  
इति मालती ।

कर्णध्वजौ गण्डमृगेन्द्रहारा भवन्ति यस्याश्चरणे समस्ते ।  
तामिन्द्रवज्रामतिमात्रकान्तां भोगीन्द्रवक्राब्जमरन्दधाराम् ॥ ११९ ॥

यथा—

रक्ताम्बरेणोदितलम्बमानशीतांशुचण्डातपकुण्डलाभ्याम् ।  
तारांशुतारावलिहृद्यहारैः स्वीयां श्रियं भूषयतीव संध्या ॥ १२० ॥  
इतीन्द्रवज्रा ।

पयोधरं हारयुगं दधाना करं सशङ्खं वलयद्वयं च ।  
उपेन्द्रवज्रा भुवनैकसारा विराजते पन्नगराजकान्ता ॥ १२१ ॥

यथा—

न पट्पदश्रेणिभिरेणदृष्टेर्न वा वनाम्भोधरकन्दलीभिः ।  
अतुल्यभास्याः कबरीलैतेति दिवा समुन्मीलति नान्धकारः ॥ १२२ ॥  
इत्युपेन्द्रवज्रा ।

उपेन्द्रवज्रापदसंगतानि यदीन्द्रवज्राचरणानि च स्युः ।  
तदोपजातिः कथिता कवीन्द्रैर्भेदा भवन्तीह चतुर्दशास्याः ॥ १२३ ॥

यथा—

पयोधरस्यातिभरेण तस्या मध्यो नुं भज्येत सुमध्यमायाः ।  
अवन्धि दत्त्वा नवरोमराजिं मनोभवेन त्रिवलीगुणेन ॥ १२४ ॥  
इत्युपजातिः ।

हारसंगतपयोधराकरं शङ्खयुक्तवलयेन संयुतम् ।  
विभ्रती कनककुण्डलं मुदं कामिनीव कुरुते रथोद्धता ॥ १२५ ॥

यथा—

दीर्घघोषकुलदेवदीर्घिकापङ्कजं रविकरो व्यराजत ।

ईर्ष्ययेव दुहितुः पयोनिर्धेर्यत्र वासमकरोत्सरस्वती ॥ १२६ ॥

इति रथोद्धता ।

हारिणी कनककुण्डलयुक्ता पुष्पयुक्करयुगा वलयश्रीः ।

वर्णिताहिपतिवक्त्रसहस्रैः स्वागता हरति कस्य न चेतः ॥ १२७ ॥

यथा—

पङ्कजं तदपि पाथसि ममं चन्द्रमाः स च घनान्तरितोऽभूत् ।

त्वन्मुखेन्दुतुल्यापि विनोदं नैव हन्त सहते हत वेधोः ॥ १२८ ॥

इति स्वागता ।

अथ द्वादशाक्षरच्छन्दः—

नागाधीशेनोक्तं वृत्तं विद्याधारं षड्भिः कर्णैरेतैर्भूमौ छन्दःसारम् ।

स्यादस्मिन्विश्रामो वेदैर्वेदैर्वेदैः कृत्वा यत्स्यात्तूर्णं धीरः कीर्त्या युक्तः १२९

यथा—

वन्दे पादाम्भोजं नित्यं सीताभर्तुः कृत्वा सिन्धौ सेतुं रक्षोनाथं हन्तुम् ।

पित्रोराज्ञां ज्ञात्वा प्राज्यं राज्यं हातुः स्वीयैः सर्वैर्लोकैः साकं नाकं यातुः ॥

इति विद्याधारम् ।

यदावृत्तयो गन्धकर्णक्रमेण भवेयुश्चतस्रो वरं वृत्तमेतत् ।

भुजङ्गप्रयातं हरिप्रीतिहेतोर्भुजङ्गाधिराजस्तदा संजगाद ॥ १३१ ॥

यथा—

निशायां तमःपूरसंपूरितायां प्रयान्ती रहस्त्वत्समीपं समुत्का ।

अकस्मात्समालोक्य मामन्तिके ते कदा ऋषीयुता तोयराशेः सुता स्यात् ॥

इति भुजङ्गप्रयातम् ।

१. अनेन ग्रन्थकर्त्री स्वकीयवर्णनं कृतम्. २. 'व्यकासयत्' इति घ-पुस्तकपाठानु-  
सारेण 'व्यराजयत्' इति पाठो भवेत्. 'रविकरस्तु पिङ्गलसारविकाशिनी-  
वृत्तरत्नावली-कर्ता, शूलपाणिमुत्तरत्नाकरसुतदोहविमुतधण्डेशमुतभीमेश्व-  
रसुतहरिहरसुतः' इति Theodor Aufrecht महाशयः Catalogus  
Catalogorum ग्रन्थे वर्णितोऽयमेव भवेत्. ३. 'हतया' क-ख-ग. ४. 'रेखा' क-ख.

द्वादशैर्वर्णकैर्निर्मितं संततं तद्धि लक्ष्मीधरं वृत्तमाकीर्तितम् ।

दृश्यते यच्चतुर्जोहलैरङ्कितं पन्नगाधीशवाणीविनोदायितम् ॥ १३३ ॥

यथा—

रासकेलीकलोह्लाससंभावितं गोपसीमन्तिनीवृन्दसंलालितम् ।

राधया गीतसंमुग्धयालिङ्कितं नौमि गोपालकं देवकीबालकम् ॥ १३४ ॥

इति लक्ष्मीधरम् ।

विनिधेहि चतुःसगणं रुचिरं रविसंख्यकवर्णकृतं सुचिरम् ।

फणिनायकपिङ्गलसंभणितं कुरु तोटकवृत्तमिदं गणितम् ॥ १३५ ॥

यथा—

हरिरेति पुनर्यदि मत्सविधं विदधामि तदा ननु किं न ध्वम् ।

युवतीजनजीवनमालि वृथा न करोति यदा वनमालिकथाः ॥ १३६ ॥

इति तोटकम् ।

कर्णध्वजानन्दमाधाय सानन्दमेतत्पुनः सूर्यसंख्याकवर्णेन ।

सारङ्गवृत्तं तदा पिङ्गलाद्येन सद्यः प्रकाशीकृतं काव्यविद्येन ॥ १३७ ॥

यथा—

सानन्दलक्ष्मीकरोपास्यमानेन दृष्टेन तृप्यन्ति के नाम लोके न ।

गोविन्दपादेन जातप्रसादेन सूर्यांशुसंभिन्नपद्मप्रकाशेन ॥ १३८ ॥

इति सारङ्गम् ।

पयोधरमत्र चतुष्कमवेहि कलाश्चरणे किल षोडश देहि ।

भुजङ्गपतेर्हृदि मौक्तिकदाम सुवृत्तमिदं शृणु मौक्तिकदाम ॥ १३९ ॥

यथा—

मया तव किञ्चिदकारि कदापि विलासिनि वाम्यमनुस्मरतापि ।

तथापि मनस्तव नाश्वसनाय व्रजामि कुतो भवतीमपहाय ॥ १४० ॥

इति मौक्तिकदाम ।

पादयुगं कुरु नूपुरसुन्दरमाशु करे कुसुमद्वयमाहर ।

सुन्दरि सर्वजनैकमनोहरमोदकवृत्तमिदं परितो धर ॥ १४१ ॥

यथा—

मानसमेतदनुक्षणमिच्छति गोपकुलं यदि हे सखि गच्छति ।  
तत्करवै प्रणयं मुरविद्विषि सर्वसपत्नजने विहितत्विषि ॥ १४२ ॥

इति मोदकः ।

द्विजवरगणयुगमुपनय सकुसुमनगणमिह रचय ।  
सुदति विमलतरफणिपतिनिगदिततरलनयनमिति ॥ १४३ ॥

यथा—

अपहर पुरंहर मम दरमभिनवकलियुगभयकर ।  
हिमगिरिविहितशयनवर सुकृतसुलभ शशधरधर ॥ १४४ ॥  
इति तरलनयनम् ।

कुसुमगन्धरसैरतिभूषिता चरणसंगतनूपुरमण्डिता ।  
करसुवर्णलसद्वलयान्विता स्फुरति कस्य न चेतसि सुन्दरी ॥ १४५ ॥

यथा—

असुलभा शरदिन्दुमुखी प्रिया मनसि कामविचेष्टितमीदृशम् ।  
मलयमारुतचालितमालतीपरिमलप्रसरो हतवासरः ॥ १४६ ॥  
इति सुन्दरी ।

करसङ्गिशङ्खवलया सरसा कनकद्वयैकवलया सुभुजा ।  
वरवर्णिनी रसिकसेव्यपदा प्रमिताक्षरा विजयते प्रेमदा ॥ १४७ ॥

यथा—

अभजद्भयादिव नभो वसुधां दधुरेकतामिव समेत्य दिशः ।  
अभवन्मही पदयुगप्रतिमा तिमिरावलीकवलिते जगति ॥ १४८ ॥  
इति प्रमिताक्षरा ।

अथ त्रयोदशाक्षरच्छन्दः—

कृत्वा कर्णौ कुण्डलयुक्तौ कुरु रत्नं धृत्वा पादं नूपुरयुक्तं कुरु हारम् ।  
मायावृत्तं पिङ्गलनागोदितमेतज्जानीतादः पण्डितवक्त्राम्बुजसारम् १४९



यथा—

उद्यद्वाधा संप्रति राधा मधुमासे शङ्के संकेतं प्रति याता किमुदासे ।  
केलीकुञ्जं शून्यमवेक्ष्यास्त रहस्याः प्राणत्राणं भावि कथं वा वद तस्याः ॥  
इति माया ।

यदि तोटकवृत्तपदे गुरुरेको भवतीह तदा किल तारकवृत्तम् ।  
फणिनायकपिङ्गलवर्णितमेतद्वरपण्डितमण्डलिकाहृतचित्तम् ॥ १५१ ॥

यथा—

अतिभारतरं हृदि चन्दनपङ्कं मनुते सरसीपवनं विषशङ्कम् ।  
तव दुस्तरतारवियोगपयोधेर्नहि पारमसौ भविता परमाधेः ॥ १५२ ॥  
इति तारकः ।

ध्वजं चामरं मण्डितं गन्धहारेण मृगेन्द्रद्वयं चापि युक्तं समुद्रेण ।  
तदाभाविभोगीन्द्रवक्त्रारविन्देन जनानन्दकन्देन वृत्तेन कन्देन ॥ १५३ ॥

यथा—

हृतं मे मनो हन्त गोपालबालेन नैवीनाम्बुवाहावलीचारुदेहेन ।  
सुधावीचिसंवादिविम्बाधराग्रेण स्फुरद्बर्हशोभालसत्कान्तिपूरेण ॥ १५४ ॥  
इति कन्दः ।

पादकुसुमरसगन्धसुदण्डकगण्डकयुगलकरूपमुपाहर ।  
नागनृपतिवरभाषितसुद्युतिपङ्ककलितमिदमावलि माद्यति ॥ १५५ ॥

यथा—

शारदविशदनिशामपि निन्दति संप्रति हृदयभिदामनु विन्दति ।  
मन्मथविशिखिभयेन निषीदति माधव तव घिरहेण विषीदति ॥ १५६ ॥  
इति पङ्कावलिः ।

द्विजवरकररज्जुर्केर्णपूर्णौ प्रथमतृतीयपदौ यदा भवेताम् ।  
द्विजपदगुरुरज्जुर्कण्युक्तौ यदि चरणावपरौ च पुष्पिताग्रा ॥ १५७ ॥

यथा—

प्रसरति पुरतः सरोजमाला तदनु मदान्धमधुव्रतस्य पङ्क्तिः ।  
तदनु व्रतशरासनो मनोभूस्तव हरिणाक्षि विलोकनं तु पश्चात् ॥१५८॥  
इति पुष्पिताग्रा ।

अथ चतुर्दशाक्षरच्छन्दः—

कर्णस्फुरत्कनककुण्डलमण्डिता या  
भावान्विता चरणसंगतनूपुरश्रीः ।  
गन्धान्विता सुरसना वलयावनद्धा  
कान्ता वसन्ततिलका मुदमातनोति ॥ १५९ ॥

यथा—

शंभौ करेण पुलकाङ्कुरदन्तुरेण  
सस्मेरमामृशति कुम्भमिभाननस्य ।  
रोमाञ्चिताञ्चितकुचान्तचलाञ्चलायाः  
पायात्रपातरलमीक्षितमम्बिकायाः ॥ १६० ॥  
इति वसन्ततिलका ।

कुण्डलकलितनगणमिह त्रितयं  
गन्धकुसुमरसविरचितवलयम् ।  
चक्रमुरगपतिवरपरिगणितं  
षोडशकलमतिसुललितभणितम् ॥ १६१ ॥

यथा—

सुन्दरि नभसि जलदचयरुचिरे  
देहि नयनं युगमतिघनचिकुरे ।  
मानमिह न कुरु जलधरसमये  
किं तव भवति हृदयमिदमदये ॥ १६२ ॥

इति चक्रम् ।



अथ पञ्चदशाक्षरच्छन्दः—

हारवत्पयोधरत्रयं निधाय सुन्दरं  
 चामरध्वजेन मण्डितं विधाय चामरम् ।  
 वृत्तराजमेतदेव नागराजभाषितं  
 पण्डितावलीविनोदकारि चारुभासितम् ॥ १६३ ॥

यथा—

रासलास्यगोपकामिनीजनेन खेलता  
 पुष्पपुञ्जमञ्जुकुञ्जमध्यगेन दोलता ।  
 तालनृत्यशालिगोपवालिकाविलासिना  
 माधवेन जायते(?) सुखाय मन्दहासिना ॥ १६४ ॥  
 इति चामरम् ।

द्विजकुसुमसुरूपा कर्णताटङ्कयुक्ता  
 कनकवलयहारैर्मण्डिता शङ्खयुक्ता ।  
 सुललितरशनासौ नूपुरश्रीसमेता  
 हरति रसिकचित्तं मालिनी कामिनीव ॥ १६५ ॥

यथा—

नयनविगलदस्रोतसाकृष्यमाणे  
 नवकिसलयतल्पे हन्त सुप्ता मृगाक्षी ।  
 प्रबलमदनबाधालोलदोर्वह्निरेषा  
 विरहजलधिपारं गन्तुमभ्यस्यतीव ॥ १६६ ॥  
 इति मालिनी ।

भुजसंगतशङ्खयुगा वलयाकलिता  
 करपुष्पसुगन्धवती रशनारुचिरा ।  
 कनकद्वयनूपुरचारुतरा जयति  
 भ्रमरावलिका भुजगाधिपदुर्ललिता ॥ १६७ ॥

यथा—

सखि संप्रति कं प्रति मौनमिदं विहितं  
 मदनेन धनुः सशरं स्वकरे निहितम् ।  
 नतिशालिनि कै वनमालिनि मानकथा  
 रतिनायकसायकदुःखमुपैषि वृथा ॥ १६८ ॥  
 इति भ्रमरावली ।

सगणं विधाय पयोधरद्वयसुन्दरं  
 भगणं ततो विनिधाय चामरतोमरम् ।  
 मनहंसवृत्तमिदं च पञ्चदशाक्षरं  
 भणितं भुजंगमनायकेन मनोहरम् ॥ १६९ ॥

यथा—

नैवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकिले  
 मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुंलाकुले ।  
 समयेऽतिधीरसमीरकम्पितमानसे  
 किमु चण्डि मानमनोरथेन विखिद्यसे ॥ १७० ॥  
 इति मनहंसम् ।

द्विजवरतृ(त्रि?)तयकलितमिह सगणं  
 कलय शरभमिदमतिरतिकरणम् ।  
 फणिवरनरपतिवदनविहरणं  
 कविवरसकलहृदयकृतहरणम् ॥ १७१ ॥

यथा—

अमलकमलदलरुचिधरनयनो  
 जैलनिधिमधि फणिपतिफणशयनः ।  
 दनुजविजयसुरपतिनतिमुदितो  
 हरिरपहरतु दुरितततिमुदितः ॥ १७२ ॥  
 इति शरभम् ।

१. 'किं' घ. २. 'ततोऽथ निधा' घ. ३. 'तव' घ. ४. 'समाकुले' घ. ५. 'अ-  
 धिजलनिधि' क-ख-ग.

तालशररज्जुधररत्नवरसुन्दरं

भावयुततालगतमन्यकृतचामरम् ।

शुद्धमतिनागपतिचित्तकृतसंगमं

वृत्तनिशिपालमसिताक्षिहृदयंगमम् ॥ १७३ ॥

यथा—

चन्द्रमुखि जीवमुषि वाति मलयानिले

याति मम चित्तमिव पाति मदनानले ।

तापकरकामशरशरपतैरकीलितं

मामिह हि पश्य जहि कोपैमतिशीलितम् ॥ १७४ ॥

इति निशिपालम् ।

अथ षोडशाक्षरच्छन्दः—

ध्वजेन नायकेन कुण्डलेन यद्विभूषितं

पयोधरेण वीणया शरेण पक्षिणाङ्कितम् ।

नराचवृत्तमत्र षोडशाक्षरं समीरितं

मनीषिमण्डलीहितं फणीन्द्रपैत्रगोदितम् ॥ १७५ ॥

यथा—

निशुम्भशुम्भचण्डमुण्डरक्तबीजघातिनी

लुलायरूपदैत्यभूषघातपक्षपातिनी ।

नवीनपीनबद्धजालकालमेघसंनिभा

चिरं चरीकरीतु नः प्रियं पिनाकिवल्लभा ॥ १७६ ॥

इति नराचम् ।

तालपयोधरनायकतोमररत्नधरं

पाणियुतं च विभावय भामिनि वृत्तवरम् ।

नीलमिदं फणिनायकगौरयकसंलपितं

पण्डितमण्डलिकासुखदं सखि कर्णगतम् ॥ १७७ ॥

- 
१. 'युत' घ. २. 'तद्भवति' घ. ३. 'भरशातितम्' घ. ४. 'रोषमतिसंचितम्' घ.  
 ५. 'पक्षिणा' घ. ६. 'वीणया' घ. ७. 'पिङ्गलो' घ. ८. 'कलाय' क. ख; 'कपाल' ग.  
 ९. 'पिङ्गलसंजपितम्' घ.

यथा—

सुन्दरि सुन्दरिपौ नतिशालिनि किं कुरुषे  
 मानिनि मानिनि काममिदं हृदयं परुषे ।  
 हारिणि हारिणि ते हृदये निहितो दयितो  
 भाविनि भावि निवासि मनोऽस्य चिराय यतः ॥ १७८ ॥  
 इति नीलम् ।

तूर्यतालपक्षिराजमेरुहारनायकेन  
 चामरध्वजेन चापि वर्णिता सुवर्णकेन ।  
 वर्णितातिसुन्दरेण पन्नगेन्द्रपिङ्गलेन  
 चञ्चला चकोरचारुलोचने सुमङ्गलेन ॥ १७९ ॥

यथा—

आलि याहि मञ्जुकुञ्जगुञ्जितालिलालितेन  
 भास्करात्मजाविराजिरम्यतीरकाननेन ।  
 शोभिते स्थले स्थितेन संगता यदूत्तमेन  
 माधवेन भाविनी तडिल्लतेव नीरदेन ॥ १८० ॥  
 इति चञ्चला ।

आदौ विद्वन्मालापादं दत्त्वा कर्णद्वन्द्वं हारं  
 ताटङ्कद्वन्द्वं गुर्वन्तं तद्वद्भाख्यं वृत्तं सारम् ।  
 नागाधीशेनोक्तं चैतत्सर्वस्वान्तानन्दाधारं  
 कृत्वा धीरः संप्राप्नोत्याकल्पं कीर्तिस्तम्भं सारम् ॥ १८१ ॥

यथा—

राजद्वालः स्फूर्जन्नेत्रप्रोद्यद्वह्निज्वालाजालैः  
 स्व.....त्यम्भोवीचीनीरासारस्विद्यच्चूडाचन्द्रः ।  
 माद्यद्वौरीवक्राम्भोजस्वैरस्मैरक्रीडाशीतः  
 श्रेयो देयान्नागश्रेणीभूषामीषश्चन्द्रापीडः ॥ १८२ ॥  
 इति ब्रह्मवृत्तम् ।

अथ सप्तदशाक्षरच्छन्दः—

पयोधरयुता स्फुरत्कनकयुग्मताटङ्किनी  
 सुवर्णरुचिकङ्कणा ललितभाववन्नूपुरा ।  
 सुगन्धरुचिरा लसच्छ्लवणरूपवत्कुण्डला  
 भुजङ्गपतिवर्णिता हरति हन्त पृथ्वी मनः ॥ १८३ ॥

यथा—

क्षताधरतटी घनश्चसितमङ्गरागव्ययो  
 दृशोरपि च शोणिमा भवति कारणादन्यतः ।  
 इदं तव परप्रियानिभृतसंगमव्यञ्जकं  
 मुखे यदिदमञ्जनं रहसि चार्धचन्द्रं गले ॥ १८४ ॥  
 इति पृथ्वी ।

द्विजवरगणान्वितो गैजपतिश्रितस्तूर्यवा-  
 न्करतलपरिस्फुरत्कनककङ्कणेनान्वितः ।  
 सुरपतिगुरुश्रिया परिगतः समन्तात्सखे  
 जयति भुवि वृत्तभूपतिरैवर्णमालाधरः ॥ १८५ ॥

यथा—

क्वचिदपि वयस्यया सह विनोदमातन्वती  
 कतिपयकथारसैर्नयति वासरीयां रुजम् ।  
 सुभग तव कामिनी समधिगम्य सा यामिनी-  
 मनुभवति भाविनीं मदनवेदनामन्ततः ॥ १८६ ॥  
 इति मालाधरः ।

ध्वजः कर्णो हारौ द्विजवरगणैश्चो रसयुतः  
 समुद्रो रत्नं च प्रभवति यदा सप्तदशभिः ।  
 भुजङ्गेन्द्रोद्दिष्टा विवैधहृदयाह्लादजननी  
 रसै रुद्रैर्यस्यां विरतिरिह सैषा शिखरिणी ॥ १८७ ॥

१. 'सुगन्धि' ग. 'सुवर्ण' घ. २. 'नरपति' घ. ३. 'रयंतु' घ. ४. 'स्तोमरयुतः' घ.  
 ५. 'सरस' घ. ६. 'भवति विरतिः सा' घ.

यथा—

निविष्टायाः कोपादुरुसदसि पङ्केरुहदृशः

पदोपान्ते छायामुपनयति मूर्ध्नः प्रणयिनि ।

तया चक्षुर्लीलाकमलरजसा दूषितमिति

द्रुतं मुक्ता मुक्ताफलपरिणता बाष्पकणिकाः ॥ १८८ ॥

इति शिखरिणी ।

मन्दाक्रान्ता हरति हृदयं कर्णताटङ्कयुग्मा

प्रोद्यद्भावा करतललसत्कंकणा शङ्खयुक्ता ।

हारोत्कृष्टा ललितवलया राववन्नूपुरा या

विभ्राजन्ती सकलहृदयाह्लादिनी कामिनीव ॥ १८९ ॥

यथा—

कर्णाभ्यर्णे हितमवहिता वर्णयन्तश्चिरेण

द्रागस्यन्तो हृदि कलुषतामानने शोणिमानम् ।

यान्तो भूमिं नयनपयसां बिन्दवो मानवत्याः

पादाम्भोजप्रणतमरुना कान्तमुत्थापयन्ति ॥ १९० ॥

इति मन्दाक्रान्ता ।

द्विजवरमुखी भास्वद्रूपा सकुण्डलकर्णका

ललितवलया हारोत्कृष्टा पयोधरभूषिता ।

कनकरसनारावैर्युक्ता लसद्हरनूपुरा

हरति हरिणी केषां चित्तं न योषिदिवाधुना ॥ १९१ ॥

यथा—

सुरभिरजनी याता भूयः कृशीभविता शशी

परभृतयुवा मूको भावी विरंस्यति पञ्चमः ।

कुसुमविशिखः संहर्ता खं धनुः पतिरेष्यति

प्रियसखि परावृत्तं न स्याद्गतं मम जीवितम् ॥ १९२ ॥

इति हरिणी ।

अथाष्टादशाक्षरच्छदः—

आदौ कृत्वा कर्णं कुण्डलयुक्तं हारयुगं दत्त्वाथो

कुर्यात्ताटङ्कं पादं कुरु सन्मञ्जीरयुगाभ्यां युक्तम् ।

कृत्वा तातं कुन्तीपुत्रसमेतं वै गुरुयुग्मं दत्त्वा

मञ्जीरा सा नागाधीशनिसृष्टा राजति सैषा वक्त्रे ॥ १९३ ॥

यथा—

प्रौढध्वान्ते गर्जद्वारिदधाराधारिणि काले गत्वा

त्यक्त्वा प्राणानग्रे कौलसमाचारानपि हिंत्वा यान्ती ।

कृत्वा सारङ्गाक्षीसाहसमुच्चैः केलिनिकुञ्जं शून्यं

दृष्ट्वा प्राणत्राणं भावि कैथं वा नाथ वद प्रेयस्याः ॥ १९४ ॥

इति मञ्जीरा ।

हारयुक्तसुवर्णकुण्डलपाणिशङ्खविराजिता

पादनूपुरसंगता सुपयोधरद्वयभूषिता ।

शोभिता वलयेन पन्नगराजपिङ्गलवर्णिता

चर्चरी तरुणीव चेतसि चाकसीति सुसंगता ॥ १९५ ॥

यथा—

कोकिलाकलकूजितं न शृणोषि संप्रति सादरं

मन्यसे तिमिरापहारि सुधाकरं न सुधाकरम् ।

दूरमुज्झसि भूषणं विकलासि चन्दनमारुते

कस्य पुण्यफलेन सुन्दरि मन्दिरं न सुखायते ॥ १९६ ॥

इति चर्चरी ।

ध्वजं चामरं गन्धकर्णौ रसः कुण्डलं तोमरं च

तथा तालताटङ्कतूर्याणि शेषे गुरुद्वन्द्वमत्र ।

- 
१. 'युग्मं' घ. २. 'युतं' घ. ३. 'कृत्वा' घ. ४. 'त्यक्त्वा' घ. ५. 'कथं वा नो वदत प्रेयस्याः' घ. ६. 'कङ्कण' घ. ७. 'पिङ्गलपन्नगाधिप' घ. ८. 'सुन्दरि' घ. ९. 'मन्त्रसि' घ. १०. 'मन्दिरे न सुखायसे' घ.



तदा क्रीडया चिह्नितं चन्द्रमेतद्भुजंगाधिराजः

कविश्रेणिविस्मापकं सर्वलोकप्रियं संजगाद ॥ १९७ ॥

यथा—

भ्रमन्ती धनुर्मुक्तनाराचधारानिरुद्धे समस्ते

नभःप्राङ्गणे पक्षिवाय्वोः प्रयाते निरन्ते प्रशस्ते ।

तथा चण्डगाण्डीववाणावलीनीचरक्षाविलक्षो

बभूवाङ्गराजो यथा न स्थितोऽसौ विपक्षस्वपक्षः ॥ १९८ ॥

इति क्रीडाचन्द्रः ।

अथैकोनविंशाक्षरच्छदः—

कर्णः कुण्डलसंगतः करतलं चामीकरेणान्वितं

पादान्तो रवनूपुरेण कलितो हारौ प्रसूनोज्ज्वलौ ।

गुर्वानन्दयुतो गुरुर्यदि भवेत्तत्तूनविंशाक्षरं

नागाधीश्वरपिङ्गलेन भणितं शार्दूलविक्रीडितम् ॥ १९९ ॥

यथा—

सौमित्रे किमु मृग्यते प्रतिलताकुञ्जं कुरङ्गेक्षणा

हन्तैतद्विपिने मनागपि न वा नेत्रातिथिर्मैथिली ।

एणी निस्त्रपमीक्षते मधुकरश्रेणी समुज्जृम्भते

निःशङ्कं चमरी चरत्यपि निरातङ्कं पिकी गायति ॥ २०० ॥

इति शार्दूलविक्रीडितम् ।

द्विजवरगणयुगमुपधाय परिकलय कर-

मथ नगणयुगलमिह गन्धयुगमनु विहर ।

फणिनृपतिभणितमिति चन्द्रमिदमिति शृणुत

सकलकविकुलहृदयमोदकरमवतनुत ॥ २०१ ॥

यथा—

अनुपहतकुसुमरसतुल्यमिदमधरदल-

ममृतमयवचनमिदमालि विफलयसि चल ।

यदपि यदुरमणपदमीशमुनिहृदि लुठति

तदपि तव रतिवलितमेत्य वनतटमटति ॥ २०२ ॥

इति चन्द्रम् ।

द्विजवरगणतृ(त्रि?)तयमिह हि नगणयुगलकं

विमलवलयमपि च कलय सकलजनसुखम् ।

फणिपतिवरभणितममलधवलमिह हितं

विमलकविकुलहृदि कलितमिति भुवि वलितम् ॥ २०३ ॥

यथा—

उपगत इह सुरभिसमय इति सुमुखि वदे

निधुवनमधिसह पित्र मधु जहि रूपमपदे ।

कमलनयनमनुसर सखि तव रभसपरं

प्रियतमगृहगमनमुचितमनुचितमपरम् ॥ २०४ ॥

इति धवलम् ।

कुरु पाणिं कङ्कणयुग्मालंकृतमग्रे रत्नं हारं च

चरणं सन्नूपुरसंयुक्तं कुरु कर्णं भ्राजत्ताटङ्कम् ।

रसनामायोजय मञ्जीरद्वयमेवं शंभुं सदृष्टं

भुवि कान्तं गौरि चिरं संभावय तन्नागाधीशेनोक्तम् ॥ २०५ ॥

यथा—

जय मायामानवमूर्ते दानववंशध्वंसव्यापारी

बलमाद्यद्रावणहत्याकारण लङ्कालक्ष्मीसंहारी ।

कृतकंसध्वंसनकर्मशंसन गोगोपीगोपानन्दी

वलिलक्ष्मीनैशन लीलावामन दैत्यश्रेणीनिष्क्रन्दी ॥ २०६ ॥

इति शंभुः ।

अथ विंशत्यक्षरच्छन्दः—

वरपाणिशोभिसुवर्णकङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता

सुपयोधरा पदसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता ।

फणिराजपिङ्गलवर्णिता कवि सार्धमानसहारिका

वरकामिनीव मनोमुदे नहि कस्य सा खलु गीतिका ॥ २०७ ॥

यथा—

अलभीशपावकपाकशासनवारिजासनसेवया

गमितं जनुर्जनकात्मजापतिरप्यसेव्यत नो मया ।

करुणापयोनिधिरेक एव सरोजपत्रविलोचनः

स परं करिष्यति दुःखमोषमशेषदुर्गतिमोचनः ॥ २०८ ॥

इति गीतिका ।

तालचामरध्वजं पयोधरं च कुण्डलं शरं विधाय

नूपुरं च नायकं सपक्षिराजगन्धचामरं निधाय ।

रूपमन्यगं विधेहि वर्णिता च पन्नगेन्द्रपिङ्गलेन

गण्डका कवीन्द्रमण्डलीविनोदकारिणी सुमङ्गलेन ॥ २०९ ॥

यथा—

दृष्टमस्ति वासुदेव विश्वरूपमेतदेव शेषकं तु

वाजिरत्नभृत्यदारसूनुगेहवित्तमादिव(म)न्नवं तु ।

त्वत्पदाब्जभक्तिरस्तु चित्तसीमि वस्तुतस्तु सर्वदैव

शेषकाललुप्तकालदूतभीतिनाशिनीह हन्त सैव ॥ २१० ॥

इति गण्डका ।

अथैकविंशत्यक्षरच्छन्दः—

कर्णं ताटङ्कयुक्तं बलयमपि सुवर्णं च मञ्जीरयुग्मं

पुष्पं गन्धं वहन्ती द्विजगणरुचिरा नूपुरद्वन्द्वयुक्ता ।

शङ्खं हारं दधाना सुललितरसना रूपवत्कुण्डलाभ्यां

मुग्धा केषां न चित्तं तरलयति बलात्स्नग्धरा कामिनीव ॥ २११ ॥

यथा—

अन्त्रप्रोतास्थिमालावलयितविलसद्बाहुदण्डप्रचण्डा

वेगव्यालोलमुण्डावलिकलितरणत्कारकण्ठोपकण्ठाः ।

१. 'हिता' घ. २. 'किल' घ. ३. 'दाम' ख-ग. ४. 'नाश' ख; 'शेष' ग.  
५. 'वर्णितेह' घ. ६. 'मेतदेव नास्ति शेष' घ. ७. 'कण्ठा' क.

कुर्वन्त्यो गर्वमत्युद्गलगहनवलद्वर्ध्वानमुच्चै-

रुत्कृतैरुत्तमाङ्गैर्विदधति च शिरःकन्दुकक्रीडनानि ॥ २१२ ॥

इति स्रग्धरा ।

चामररत्नरज्जुवरपरिगतविप्रगणाहितशोभः

पाणिविराजिपुष्पयुगविरचितकङ्कणसंगतगन्धः ।

चौरुसुवर्णकुण्डलयुगलकृतरोचिरलंकृतवर्णः

पिङ्गलपन्नगेश इति निगदति राजति वृत्तनरेन्द्रः ॥ २१३ ॥

यथा—

पङ्कजकोशपानपरमधुकरगीतमनोज्ञतडागः

पञ्चमनादवादपरपरभृतकाननसत्परभागः ।

वल्लभविप्रयुक्तकुलवरतनुजीवनदौनदुरन्तः

किं करवाणि वक्षि मम सहचरि संनिधिमेति वसन्तः ॥ २१४ ॥

इति नरेन्द्रः ।

अथ द्वाविंशत्यक्षरच्छन्दः—

यस्यामष्टौ पूर्वे दीर्घास्तदनु कमलमुखि दिनकरसंख्या

ह्रस्वा वर्णाः पीनोत्तुङ्गस्तनभरविनमितसुभगशरीरे ।

दीर्घावन्त्यौ वर्णौ मुग्धे यतिरपि यदि वसुरस.....कैः स्या-

द्वाविंशत्या वर्णैः पूर्णा प्रभवति कुसुममृदुलतरहंसी ॥ २१५ ॥

यथा—

श्रीकृष्णेन क्रीडन्तीनां कचिदपि वनभुवि मनसिजभाजां

गोपालीनां चन्द्रज्योत्स्नाविशदरञ्जनिगुरुजनितरतीनाम् ।

दीर्घभ्रश्यर्त्पत्रालीनामुपचितरभसविमलतनुभासा

रासक्रीडायासध्वंसी मुदमुपनयति मलयगिरिवातः ॥ २१६ ॥

इति हंसी ।

१. 'कुर्वन्ती' क; 'कुर्वन्तो' ख. २. 'रुत्कृतै' ग. ३. 'क्रीडितानि' ग. ४. 'चा-  
रुन्दरसुवर्णकुण्डल' ग. ५. 'योग्य' ग. ६. 'लीलालेले यतिरिह विरमति कुलगि-  
रिपद्मकैः' ख-ग. ७. 'रजनिजनितरतीनां' घ. ८. 'धर्मभ्रश्य' घ.

अथ त्रयोविंशत्यक्षरच्छन्दः—

करसङ्गिसुवर्णद्वयवलया ताटङ्कमनोहरशङ्खधरा

कुसुमत्रयराजच्छवणविलोलकुण्डलमण्डितरत्नवरा ।

भुजसंगतकेयूरजसुविलासा पिङ्गलनागसमालपिता

किल सुन्दरिका सा भवति तदा पद्मावतिका कविराजहिता २१७  
यथा—

शरदिन्दुसमानं व्यपगतमानं गायति दिक्षु तवैव यशः

स्वरसामुनिदेवी विगलितनीवी कामकलाविकला बहुशः ।

पृथुवेषथुयुक्ता स्वगृहवियुक्ता स्वेदकणावलिमुग्धमुखी

धरणीरमणेन्दो विकसदमन्दोदारसमा शरदिन्दुमुखी ॥ २१८ ॥

इति सुन्दरी ।

अथ चतुर्विंशत्यक्षरच्छन्दः—

विनिधाय करं कुरु रत्नमनोहरबाहुयुगं कुरु रत्नधरं

सगणं च ततः कुरु पाणितलं वरपुष्पयुगं विनिधाय गुरुम् ।

इति दुर्मिलका फणिनायकसंरचिता किल वर्णविलासपरा

चतुराश्रितविंशतिवर्णकृता कविता सुकृताश्रयशिल्पधरा ॥ २१९ ॥

यथा—

कति सन्ति न गोपकुले ललिताः सरतापहताश्च विहाय च ता

रतिकेलिकलारसलालसमानसमागतमुज्झितमानरसम् ।

वनमालिनमालि नमस्य नमस्य नमस्यमुदस्य चिरस्य वृथा

भविता परितापवती भवती युवतीजनसंसदि हासकथा ॥ २२० ॥

इति दुर्मिला ।

पादयुगं कुरु नूपुरसंयुतमत्र करं वररत्नमनोहर-

वज्रयुगं कुसुमद्वयसंगतकुण्डलगन्धयुगं समुपाहर ।

पण्डितमण्डलिकाहृतमानसकल्पितसज्जनमौलिरसालय-

पिङ्गलपद्मगराजनिवेदितवृत्तकिरीटमिदं परिभावय ॥ २२१ ॥

१. 'सहवर्तिमुखी' ग. २. 'वर' घ. ३. 'कुरु पाणितलं वरपुष्पयुगं विनिधाय युगं सकरं' घ.

यथा—

मल्लिलते मलिनासि किमित्यलिना रहिता भवती वत यद्यपि  
सा पुनरेति शरद्रजनी तव या तनुते धवलानि जगन्त्यपि ।

षट्पदकोटिविघटितकुञ्जलकोटिविनिर्गतसौरभसंपदि ।

न त्वयि कोऽपि विधास्यति सादरमन्तरमुत्तरनागरसंसदि ॥ २२२ ॥

इति किरीटम् ।

अथ पञ्चविंशत्यक्षरच्छन्दः—

कर्णद्विजवरगणतृ(त्रि?)तयनगणमिह रचय ललितमिति कुसुमगणं

नारीगणनगणकलितशरकुसुमसुकनककुसुमवरकृतरसनम् ।

नागाधिपनिगदितमिति च परिमुषितसकलकविनृकुलमतिरुचिरं

शालूरममलमिह कलय कमलमुखि मुषितविबुधजनहृदयवरम् ॥ २२३ ॥

यथा—

गोवर्धनगिरिधरमुपचितदितिसुतपरमहृदयमदशमनकरं

व्यर्थीकृतजलधरगुरुवरष(र्ष?) णभरगतभयनिजकुलदुरितहरम् ।

नन्दालयनिवसनकृतवनविलसनविहितविविधरसरभसपरं

संवीतवसनधरमरुणकरचरणमनुसर सरसिजनयनधरम् ॥ २२४ ॥

इति शालूरम् ।

मात्रावृत्तमिह प्रोक्तं चत्वारिंशत्रयाधिका ।

त्रयोदशाधिकशतं वर्णवृत्तमिहोदितम् ॥

इति मैथिलदीर्घघोषकुलोद्भूतदामोदरमिश्रविरचितवाणीभूषणं समाप्तम् ।













## संस्कृतनूतनपुस्तकानि ।

### मीमांसापरिभाषा ।

#### श्रीमत्कृष्णयज्वप्रणीता ।

मूल्यं ४ आणकाः, मार्गव्ययः १ आणकः

लघुतरोऽप्ययं ग्रन्थो मीमांसाशास्त्रगहनप्रविदिश्रूणां विद्यार्थिनामध्यापकानां चातीवोपकारकोऽस्ति । सर्वादौ पठिते पाठिते चास्मिन्मीमांसाशास्त्रस्य प्रतिपाद्यविषयाणां तदीयपारिभाषिकशब्दानां तद्वापापरिपाद्याश्च ज्ञानमनायासेन करतलीकृतमिव स्यात् । अस्य सर्वेषां सौलभ्याय यथावद्विषयविभागान्विधाय तत्तदर्थोद्बोधकैः शिरोलेख्यैस्तत्रतत्र स्पष्टीकरणपूर्वकं पाठान्तरैरनवबोध्यस्थलेषु विपुलटिप्पणैश्च संयोज्य संशोध्य च मुद्रितोऽस्ति ।

### मीमांसान्यायप्रकाशः ।

#### ( आपोदेवी )

मूल्यं ८ आणकाः, मार्गव्ययः १ आणकः

अयं पूर्वमीमांसाशास्त्रस्य सुप्रसिद्धः प्रकरणग्रन्थोऽध्येतृणामध्यापकानां चातीवोपकारकोऽस्ति । अस्य प्राचीनानि हस्तलिखितानि मुद्रितानि च कतिपयपुस्तकानि संपाद्य पाठान्तरैः स्थूलविशेषे विशेषटिप्पणैश्च सनाथीकृत्यायमङ्कितः ।

### उपदेशसाहस्री ।

### भगवत्पादाचार्यप्रणीता, श्रीमद्रामतीर्थकृतपदयोजनिका- व्याख्यासहिता ।

मूल्यं १ रूप्यकः, मार्गव्ययः ४ आणकाः

अयं ग्रन्थः पद्यात्मकोऽद्वैतवेदान्तसिद्धान्तप्रतिपादकः सुप्रसिद्धः सुललितश्चास्ति । अस्यैकोनविंशतिप्रकरणानि सन्ति । एतत्पाठप्रवचनकर्तृणामद्वैतज्ञानपूर्वकं व्युत्पत्तिदार्ढ्यं चानायासेन स्यादित्याचार्यैरत्यन्तं मनोहारिणी ग्रन्थप्रणयनचातुरी प्रकटितास्त्वत्र ।

एतान्यन्यान्यपि च पुस्तकानि ग्रहीतुकामास्तानि मूल्यप्रेषणेन, व्ही. पी. द्वारा प्रेषणावेदनेन वा निर्णयसागरयन्त्रालयालभेरन् । अत्रानिर्दिष्टानि पुस्तकानि जिघृक्ष्वश्च सूचीपत्रं पत्रप्रेषणमात्रेण लभेरन्निति विज्ञापयति —

निर्णयसागरयन्त्रालयाधिपतिः

तुकाराम जावजी,

कालकादेवीरोड, मुंबई.

25.3166 2024

PK  
875  
D35  
1903

Dāmodara Miśra, Maithila  
Vāṇībhūṣaṇam



PLEASE DO NOT REMOVE  
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

---

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

---

